

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра політичних наук

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему:

**РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ У УМОВАХ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ**

Виконав: студент IV курсу, групи П-41
спеціальності 052 Політологія,

Освітньої програми «Політологія»

Грицюк Назарій Ігорович

Керівник: Кобець Юлія Василівна

кандидат політичних наук, доцент

Рецензент: Міщук Мар'яна Богданівна

кандидат політичних наук, доцент

Івано-Франківськ - 2026 р.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗСУ – Збройні Сили України

УНР – Українська Народна Республіка

УГА – Українська Галицька Армія

УПА — Українська Повстанська Армія

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

АТО – Антитерористична операція

ООН – Організація Об'єднаних Націй

НАТО – Північноатлантичний альянс

ЄС – Європейський Союз

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	8
1.1. Поняття національної ідентичності: сутність, структура та чинники формування.....	8
1.2. Історичні етапи формування національної ідентичності українців.....	13
1.3. Теоретичні підходи до вивчення національної ідентичності в умовах конфліктів.....	16
РОЗДІЛ 2. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУТ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	23
2.1. Армія та національна ідентичність: концептуальні підходи до аналізу її взаємодії з суспільством.....	23
2.2. Армія як соціальний інститут: історична еволюція функцій та роль у формуванні національної держави.....	28
РОЗДІЛ 3. ЦІННІСНО-ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ ВПЛИВУ ЗСУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ (2014–2025).....	40
3.1. Трансформація суспільної самоідентифікації в умовах Війни за Незалежність України.....	40
3.2. Символіка Збройних Сил України: візуалізація національної ідентичності та традицій.....	46
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання збереження національної ідентичності набуло не лише наукового, а й екзистенційного виміру. Війна, розпочата анексією Криму у 2014 році та ескалована до рівня повномасштабного вторгнення у 2022 році, поставила перед українським суспільством фундаментальне питання: хто ми є як нація і що нас об'єднує. У цьому контексті Збройні Сили України виступають не лише гарантом державного суверенітету, а й потужним консолідуючим чинником, що формує, зміцнює та транслює національну ідентичність через символіку, традиції, культурну пам'ять і спільний досвід боротьби за Незалежність.

Сучасна наука визнає, що національна ідентичність є динамічним, багатовимірним явищем, яке загострюється та кристалізується в умовах зовнішніх загроз. Армія як соціальний інститут відіграє в цьому процесі особливу роль: через неї відбувається інтеграція представників різних регіонів, поколінь і культурних груп у єдину національну спільноту.

Проблема збереження національної ідентичності в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш актуальних у сучасній політичній науці, соціології та культурології. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, агресія росії проти України має виразний цивілізаційний вимір: вона спрямована не лише на знищення державного суверенітету, а й на заперечення самого існування окремої української нації, мови та культури. Підтвердженням цього слугують численні публічні заяви російського керівництва, що заперечують право України на власну ідентичність, а також цілеспрямоване знищення об'єктів культурної спадщини, освітніх закладів, бібліотек і музеїв на окупованих територіях. За таких умов збереження національної ідентичності перетворюється на форму спротиву та виживання нації.

По-друге, ця війна відбувається на тлі незавершеного процесу національної консолідації, що склався внаслідок складної постімперської спадщини. Протягом перших десятиліть незалежності Україна не змогла сформувати цілісну модель національної держави: частина населення зберігала радянські ідентифікаційні коди, регіональні відмінності гальмували формування єдиного національного наративу, а армія як один із ключових інститутів націєтворення тривалий час перебувала в стані системної кризи. Саме тому дослідження механізмів, через які Збройні Сили України стали каталізатором національної консолідації, є науково важливим і суспільно значущим.

По-третє, актуальність теми визначається тим, що Україна переживає якісний стрибок у формуванні своєї ідентичності, який не має аналогів у новітній вітчизняній історії. Соціологічні дані за 2022–2024 роки фіксують різке зростання частки громадян, які ідентифікують себе передусім як українців, обирають українську мову як мову повсякденного спілкування, підтримують вступ до ЄС та НАТО. Ці зміни відбуваються навіть у регіонах, де раніше домінували інші ідентифікаційні моделі. Зазначений процес є безпосередньо пов'язаним із діяльністю ЗСУ – через символіку, героїзацію захисників, волонтерський рух та нові культурні наративи, породжені війною.

По-четверте, вибір теми обґрунтовується недостатньою науковою розробленістю проблематики у вітчизняній науці. Попри наявність значного масиву досліджень, присвячених або теорії національної ідентичності, або проблемам воєнної організації держави, комплексних робіт, що розглядають армію як інститут збереження та трансляції національної ідентичності в умовах конкретного збройного конфлікту, є обмаль. Ще менше таких досліджень, які б поєднували теоретико-методологічний аналіз із розглядом конкретних практичних вимірів – символіки ЗСУ, трансформації суспільної самоідентифікації, культурних кодів, що виникають у воєнний час.

По-п'яте, актуальність теми зумовлена її значенням для практики державного управління. Формування ефективної стратегії національного виховання, культурної та інформаційної політики, а також розбудова сучасних і водночас укорінених у національній традиції Збройних Сил потребують наукового осмислення тих механізмів, через які армія впливає на суспільну свідомість і ідентифікацію.

Метою бакалаврської роботи є комплексне дослідження ролі Збройних Сил України у процесах збереження та зміцнення національної ідентичності в умовах сучасної Війни за Незалежність України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність, структуру та чинники формування національної ідентичності як наукового феномену;
- простежити основні історичні етапи становлення національної ідентичності українців;
- проаналізувати теоретичні підходи до вивчення національної ідентичності в умовах збройних конфліктів;
- охарактеризувати армію як соціальний інститут та розглянути концептуальні підходи до аналізу її взаємодії із суспільством;
- дослідити історичну еволюцію функцій армії та її роль у процесах формування національної держави;
- проаналізувати трансформацію суспільної самоідентифікації українців в умовах Війни за Незалежність у період від 2014 року до повномасштабного вторгнення;
- дослідити символіку Збройних Сил України як інструмент візуалізації національної ідентичності та збереження військових традицій.

Об'єктом дослідження є національна ідентичність українців в умовах збройного конфлікту.

Предметом дослідження є роль Збройних Сил України у збереженні, формуванні та трансляції національної ідентичності в умовах Війни за Незалежність України.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: історичний метод (для аналізу етапів формування національної ідентичності та еволюції армії як інституту); порівняльний метод (для зіставлення різних теоретичних підходів та моделей армії); системно-структурний метод (для аналізу компонентів національної ідентичності та механізмів їхньої взаємодії); семіотичний метод (для дослідження символічного виміру військової культури, зокрема військової символіки та уніформи).

Теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії нації та національної ідентичності – Б. Андерсона, Е. Гелнера, Е. Сміта; соціології армії та взаємодії армії і суспільства – Г. Алмонда, Т. Парсонса, Г. Моргентау, М. Фуко, П. Бурдьє; теорії соціальної ідентичності – А. Таджфела, Дж. Тернера; а також роботи українських дослідників В. Мандрагелі, Г. Перепелиці та інших. Проблемами осмислення взаємодії армії та суспільства займається велика українських дослідників, еред яких варто згадати: В. Абрамова, В. Ананьїна, Е. Афоніна, О. Бодрук, О. Данильяна, П. Квіткіна, В. Мандрагелю, Є. Мануйлова, О. Панфілова, Г. Перепелицю, В. Смолянюка, М. Цюрупу та ін.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Поняття національної ідентичності: сутність, структура та чинники формування

Національна ідентичність посідає центральне місце у сучасному суспільствознавстві та трактується як складний, поліаспектний феномен, що включає суб'єктивне відчуття людиною приналежності до нації, засвоєння її культурних, лінгвістичних, історичних і політичних особливостей, а також ціннісно-емоційний зв'язок з національною спільнотою. Виступаючи підґрунтям соціальної самоідентифікації та суспільної консолідації, національна ідентичність відіграє визначальну роль у становленні національної свідомості та організації громадян до колективних дій – передусім в умовах політичної невизначеності або зовнішньої загрози [10].

Такі дослідники, як Бенедикт Андерсон, Ернест Гелнер та Ентоні Сміт, обстоюють думку про те, що нація являє собою уявлену спільноту, сконструйовану в ході історичного поступу на основі мовної єдності, культурних практик, спільної пам'яті та символічних образів [41, с. 47]. Відповідно, національна ідентичність постає не як наслідок біологічного чи етнічного походження, а як результат свідомого прийняття системи національних цінностей і норм.

У структурному відношенні національна ідентичність традиційно розглядається через три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий. Перший охоплює усвідомлення належності до нації, знання її історії, культури та традицій; другий – почуття гордості, любові та поваги до своєї країни; третій реалізується через конкретні дії на підтримку національних цінностей – мовну практику, волонтерство, політичну й культурну участь [18, с. 88]. Ці

складові перебувають у нерозривному взаємозв'язку: порушення будь-якої з них може ослабити ідентичність загалом. Зокрема, недостатнє знання мови або історії здатне спричинити відчуження від національної спільноти, що особливо виразно виявляється в етнічно змішаних регіонах або в умовах цілеспрямованих інформаційних впливів [42, с. 103].

Становлення національної ідентичності – це тривалий процес, що охоплює весь життєвий шлях людини та зазнає впливу широкого кола чинників: мови, освіти, родини, засобів масової інформації, релігії, державної політики, політики пам'яті, а також геополітичного контексту. Мова посідає серед них особливе місце, виконуючи не лише комунікативну, а й символічну функцію: вона маркує належність до спільноти, розмежовує «своїх» і «чужих», зміцнює почуття національної єдності [10, с. 70]. Освіта, своєю чергою, через навчальні програми з історії, літератури та громадянознавства формує у молодого покоління уявлення про національне минуле, пантеон героїв і ціннісні орієнтири, інтегруючи його в національний простір [36, с. 144]. Не менш вагомою є роль інформаційного середовища, соціальних мереж, телебачення, преси, які конструюють або трансформують образи національного та іноземного, часто вдаючись до емоційно насичених наративів, що особливо відчутно в умовах збройної агресії [18, с. 219].

Суттєвий вплив на національну ідентичність справляють соціально-політичні кризи, революції та війни: вони активізують національні почуття й загострюють потребу в єдності. Саме в такі переломні моменти переглядаються колективні уявлення, символи та цінності, а суспільство консолідується навколо національної ідеї, як це відбулося в Україні після 2014 року і, особливо виразно, в умовах повномасштабної війни 2022 року [15, с. 46]. За подібних обставин національна ідентичність перетворюється на потужний ресурс спротиву, самоорганізації та виживання.

Водночас утвердження стійкої національної ідентичності потребує системної уваги з боку держави та суспільства – через підтримку української мови, розвиток культури й історичної пам'яті, виховання патріотизму в молоді та формування позитивного образу України як демократичної, сильної й гідної нації [16, с. 109].

На чуттєвому рівні національна ідентичність передбачає знання про свою приналежність до спільноти, розуміння спільної історії, традицій, культури, мови та ціннісних засад. Людина зі сформованою ідентичністю не лише усвідомлює свою належність до українського народу, а й осмислює це у контексті національного досвіду, ментальності та звичаїв. Відчуття спільної історичної долі, що поєднує мешканців Галичини, Поділля, Слобожанщини, Полісся та Донбасу, є яскравим прикладом когнітивного виміру ідентичності: він не заперечує регіональних відмінностей, натомість включає їх у ширшу загальнонаціональну рамку [16, с. 110].

На думку І. Монолатія, ідентичність за своєю природою є процесом усвідомлення індивідом своєї належності до певних територіальних спільнот або соціальних груп. Територіальна, або регіональна, ідентичність характеризується складною багаторівневою будовою, в межах якої прийнято розрізняти щонайменше два основні різновиди: політичний, який у західній політологічній традиції здебільшого позначається як національна ідентичність, та етнічний. Співвідношення між цими двома формами не є однозначним: в окремих випадках первинно складається етнічна ідентичність, і лише на наступному етапі постає потреба в її інституційному закріпленні, зокрема, через механізми державності [30, с. 157; 29; 31].

Емоційна складова виявляється у почутті гордості за свою націю, прив'язаності до рідної мови, національної символіки та традицій. Саме емоції нерідко стають рушійною силою національної єдності: на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році мільйони українців відчули потребу

публічно засвідчити свою приналежність – вивішували прапори, виконували гімн, свідомо переходили на українську мову, навіть ті, хто раніше не надавав цьому суттєвого значення. Показово, що емоційний вимір ідентичності часто конструюється через образ «іншого»: протиставлення себе агресору, в даному разі росії, стало одним із консолідуючих чинників національної самосвідомості [8].

Поведінковий компонент ідентичності реалізується через конкретні вчинки: вибір вітчизняних товарів, вживання української мови у повсякденному житті, участь у національних святах, волонтерська діяльність, підтримка політичних сил, що обстоюють національні інтереси. До цього виміру належить і усвідомлене рішення залишитися в країні під час війни, вступити до лав Збройних Сил або територіальної оборони, допомагати переселенцям, зберігати національну культуру за кордоном. Таким чином, національна ідентичність – це не лише рефлексія щодо того, ким ми є, а й вияв того, що ми робимо [9].

Символічний рівень охоплює державні атрибути (прапор, герб, гімн), мову, національні міфи, постаті видатних діячів та героїчні наративи. Такі особистості, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Степан Бандера, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, набувають символічного значення як уособлення українського духу, прагнення до незалежності та культурної спадщини. Ці символи виконують консолідуючу функцію, формуючи спільний смисловий простір. У новітній історії аналогічного сакрального значення для національної свідомості набула оборона «Азовсталі» у Маріуполі [7, с. 203].

Формування національної ідентичності починається в процесі первинної соціалізації, передусім у родині, де закладаються повага до національних традицій, знання рідної мови та історії. Сім'ї, які передають дітям пам'ять про Голодомор, депортації та визвольну боротьбу, або щороку відзначають День вишиванки, закріплюють ідентичність на рівні побутової культури [7, с. 138]. Освіта є наступним ключовим чинником: через навчальні програми, підручники та

педагогічний вплив учні здобувають знання про своє коріння, державу та національну символіку. Курс «Історія України» у шкільній програмі є одним із основних інструментів формування історичної пам'яті та національного самоусвідомлення, причому ефективним є не лише інформаційний, а й виховний складник – здатність пробуджувати почуття гордості, співпереживання та відповідальності [21, с. 24].

Засоби масової інформації та інтернет-середовище формують інформаційний простір сучасної людини, транслуючи через фільми, новини та соціальні мережі образи нації, її героїв, ворогів і цінностей. Популяризація образу українського військового, волонтера, медика, вчителя в умовах війни є елементом культурної політики, спрямованої на утвердження нових ідентифікаційних моделей. Блогери, журналісти та інфлюенсери, які просувають україномовний контент, національні бренди, історію та мову, відіграють не менш важливу роль, ніж офіційні державні комунікації [27, с. 104].

Зовнішні виклики, зокрема, війна, окупація, загроза культурній чи політичній незалежності, є потужним каталізатором національної ідентичності. В умовах загрози суспільство, як правило, переживає піднесення національної свідомості. На початку XX століття ідентичність активно формувалася в ході визвольних змагань 1917–1921 років, у протистоянні з російською та польською окупаціями. У XXI столітті Революція Гідності, війна на Донбасі, анексія Криму та повномасштабне вторгнення стали чинниками, що прискорили становлення нової, мобілізованої ідентичності – ідентичності не жертви, а громадянина, який захищає власний дім і державу [33, с. 15].

Отже, національна ідентичність є складною і динамічною системою, що формується впродовж усього життя людини під дією різноманітних соціальних, культурних, політичних і психологічних чинників. Вона виявляється не лише в офіційній символіці чи деклараціях, а й у мові, одязі, їжі, героях, святах, і здатна

змінюватися, загострюватися або нівелюватися залежно від контексту. У сучасних умовах національна ідентичність українців переживає якісну трансформацію: від пасивної до активної, від декларативної до практичної, від регіонально розпорошеної до більш консолідованої. Саме тому дослідження її структури, сутності та механізмів формування є актуальним як для наукового осмислення, так і для вироблення державної політики, стратегії безпеки та напрямів культурного розвитку України.

1.2. Історичні етапи формування національної ідентичності українців

Становлення національної ідентичності українців є тривалим і багатоплановим історико-культурним процесом, що охоплює кілька визначальних етапів, кожен із яких суттєво вплинув на сучасне розуміння української національної приналежності. Витоки цієї ідентичності сягають доби Київської Русі, коли відбувалося формування спільної культури, писемності, релігії та державності. Прийняття християнства у 988 році мало не лише духовне, а й цивілізаційне значення: воно заклало підвалини східнослов'янської культурної традиції, в рамках якої поступово вирізнялася самобутня політична та культурна ідентичність [32, с. 4]. Водночас розпад Київської Русі, монголо-татарська навала, а згодом піднесення Великого князівства Литовського та Речі Посполитої зумовили регіональну диференціацію українських земель, що позначилася на особливостях формування місцевих еліт, культурних традицій, мовних діалектів і ментальних відмінностей [32, с. 6].

Переломним у становленні ідентичності стало козацьке XVII століття, коли під владою гетьманату українці почали усвідомлювати себе окремим народом. Запорозька Січ, визвольна боротьба під орудою Богдана Хмельницького та заснування Гетьманщини стали рушіями формування самостійної політичної та

військової традиції, яка чітко відмежовувала українців від поляків і москвинів [38, с. 113]. У цей час помітно зростає значення української мови, козацьких літописів, релігійних практик і символіки, що складають ядро колективної ідентичності. У тогочасних текстах дедалі частіше з'являються поняття «народ», «земля наша», «право», що засвідчує прагнення до самоусвідомлення себе як окремої політичної спільноти [13, с. 21].

У XVIII–XIX століттях процес формування ідентичності вступив у фазу національного відродження. Остаточна ліквідація автономії Гетьманщини Російською імперією та системні утиски української мови й культури, попри свою руйнівну природу, лише посилили національне пробудження інтелігенції. Ідея нації як культурно-політичної спільноти набувала конкретних обрисів завдяки діяльності «Руської трійці», Кирило-Мефодіївського братства, а також творчості Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша та Івана Франка, які заклали підмурки української культурної самосвідомості [45, с. 13]. Ключовими ідентифікаційними маркерами в цей період стали мова та історична пам'ять: через звернення до козацьких традицій, фольклору й селянського побуту формувалася альтернативна щодо імперської культурна модель.

На початку XX століття українська ідентичність набула виразного політичного виміру. Проголошення Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, спроби їх об'єднання в єдину державу засвідчили претензії українців на роль суб'єкта міжнародної політики. Незважаючи на поразку визвольних змагань, сам факт державотворення закріпив уявлення про українців як окремий народ, що має право на самовизначення [50, с. 309]. У міжвоєнні десятиліття ситуація розвивалася нерівномірно: захід України під польською владою стала ареною культурного протистояння, тоді як на радянських територіях короточасна політика українізації у 1930-х роках поступилася

масовими репресіями, Голодомором і терором, що завдали катастрофічної шкоди розвитку української культури й самосвідомості.

Радянська доба (1945–1991) позначена гібридною політикою щодо ідентичності: формально підтримуючи українські школи, видавництва й культуру, режим водночас проводив систематичну русифікацію, замовчував «незручні» сторінки історії та переслідував дисидентів. Національна ідентичність зберігалася як форма культурного спротиву через діяльність «шістдесятників», рух за відродження мови й культури [51, с. 46]. У цей час формувалася подвійна ідентичність – радянська за зовнішніми ознаками та українська за внутрішнім змістом, що виявлялася у побуті, фольклорі та усній передачі пам'яті.

Здобуття незалежності у 1991 році зробило національну ідентичність офіційною ідеологічною парадигмою держави, втім процес її становлення залишався суперечливим. На перших порах незалежності суспільство демонструвало амбівалентність у питаннях самовизначення: частина населення продовжувала орієнтуватися на радянське минуле, інша – тяжіла до європейських цінностей та відновлення історичної спадщини [52, с. 88]. Виразне зростання національної самоідентифікації стало помітним лише після Помаранчевої революції, а надто після Революції Гідності 2014 року та наступної збройної агресії Росії. Починаючи з 2014-го, і особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, відбулося різке посилення національної ідентичності: масовий перехід на українську мову, поширення національної символіки, підтримка Збройних Сил, відмова від радянських і російських культурних кодів та переорієнтація геополітичних пріоритетів.

Отже, національна ідентичність українців є результатом тривалого і суперечливого історичного процесу, що розгортався в умовах постійної боротьби за культурну та політичну самостійність. Попри чергування піднесень і пригнічень, вона збереглася завдяки живучості мови, релігії, культури, історичної пам'яті та

досвіду колективного спротиву. Нині вона є не лише спадщиною минулого, а й динамічним процесом, що активно трансформується під впливом сучасних викликів.

1.3. Теоретичні підходи до вивчення національної ідентичності в умовах конфліктів

Дослідження національної ідентичності в умовах конфліктів становить складне міждисциплінарне завдання, що синтезує здобутки соціології, психології, політичної науки, культурології та філософії. У добу соціальних потрясінь, політичної нестабільності або збройного протистояння національна ідентичність перестає бути суто індивідуальним феноменом самовизначення, вона перетворюється на інструмент мобілізації, солідарності та опору. Теоретичні моделі, що пояснюють формування й трансформацію ідентичності за таких обставин, наголошують на її динамічному та контекстуально зумовленому характері. Сучасна наукова думка визнає, що ідентичність не є незмінною: вона реагує на зовнішні чинники, зокрема конфлікти, які загострюють питання приналежності, легітимності, тлумачення історії та колективної пам'яті [44, с. 42].

Одним із фундаментальних підходів є конструктивістська парадигма, яка трактує національну ідентичність як соціальний конструкт, що виникає в процесі комунікації та взаємодії індивідів і спільнот. У цьому ракурсі війна або конфлікт постає як подія, що перебудовує дискурс, трансформує уявлення про «своїх» і «чужих», мобілізує колективні наративи та змушує переосмислювати усталені інтерпретації минулого [42, с. 37]. Конфлікт виступає тригером, що загострює потребу в ідентифікації та відповіді на питання щодо власної позиції. Відповідно до цього підходу, саме в кризові часи ідентичність набуває чіткіших обрисів, а під впливом зовнішнього тиску й інформаційної боротьби подекуди радикалізується.

Іншим важливим напрямом є етносимволізм, що акцентує на ролі історичних міфів, символів, релігії, мови та колективної пам'яті у конструюванні національної ідентичності. Представники цього підходу вказують, що в умовах конфлікту суспільство звертається до «архетипів нації», відновлюючи символічні коди – прапори, гімни, постаті героїв минулого, як джерела внутрішньої сили та натхнення [46, с. 10]. За цих умов конфлікт не лише мобілізує населення, а й оновлює смисли та цінності, які раніше могли лишатися маргінальними. Відтак символічний простір – мова, культура, пам'ять – перетворюється на арену боротьби за легітимність і вплив.

Когнітивно-психологічний підхід зосереджується на внутрішньому вимірі особистості: механізмах формування образу ворога та феноменах колективної травми. Умови збройного конфлікту спонукають людину до переоцінки власних переконань, активізують захисні психічні механізми, породжують емоційні реакції, що або сприяють суспільній згуртованості, або провокують фрустрацію. Цей підхід пояснює, чому в умовах загрози люди швидко приймають нові ідентифікаційні рамки, підтримують національну символіку та долучаються до волонтерського руху або руху спротиву [23, с. 78]. Конфлікт продукує нові соціальні ролі й сценарії, де участь у спільній боротьбі стає підтвердженням належності до нації.

Не менш важливим є політико-інституційний підхід, згідно з яким національна ідентичність формується в контексті державної політики через освіту, медіа, офіційні наративи та публічні інституції. У воєнний час держава посилює акцент на «національному» в усіх сферах суспільного буття: від мовної політики та героїзації армії до обмеження іноземного культурного продукту і запровадження нових символічних дат [25]. Така стратегія спрямована на консолідацію суспільства, зміцнення лояльності до держави та закріплення чіткої ідентифікації з власним культурним і політичним простором.

Окрему роль відіграє критична теорія, яка аналізує національну ідентичність як продукт дискурсивної боротьби в системі відносин влади й підпорядкування. Згідно із цим підходом, ідентичність нерідко слугує інструментом легітимації певного політичного порядку і конструюється «зверху» через механізми контролю над знаннями, трактуванням історії та символічним простором [11, с. 100]. В умовах війни та окупації це виявляється у зіткненні наративів: кожна зі сторін прагне нав'язати власну версію подій, своє розуміння конфлікту, власні смисли таких понять, як «батьківщина», «нація», «герой».

Усі розглянуті підходи сходяться в одному: збройний конфлікт докорінно трансформує поле національної ідентичності, перетворюючи його на центр боротьби за смисли, символи, ресурси лояльності та образ майбутнього. Для України війна з росією стала не лише воєнним протистоянням, а й цивілізаційним розмежуванням, у ході якого відбулося рішуче дистанціювання від пострадянського простору й поглиблення орієнтації на європейську ідентичність. У цьому сенсі конфлікт не підірвав, а зміцнив і кристалізував національну ідентичність, укорінивши її в суспільній свідомості.

Особливий дослідницький інтерес становлять конкретні прояви трансформації суспільної свідомості та зміни самоідентифікації в Україні. Починаючи з 2014 року, і особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, в країні спостерігається різкий злам у сприйнятті власної національної приналежності. Якщо раніше значна частина населення ідентифікувала себе радше з пострадянським простором, надавала перевагу російськомовному спілкуванню або ставилася амбівалентно до державної символіки, то з початком відкритої агресії вектор змінився: самоідентифікація як українців стала виразно домінуючою.

Показовими є дані соціологічної групи «Рейтинг» за 2022–2023 роки: частка громадян, які вважають українську мову рідною, суттєво зросла навіть у традиційно російськомовних регіонах – зокрема на півдні та сході країни. Паралельно різко

зросла підтримка вступу до Євросоюзу та НАТО, що безпосередньо відображає переорієнтацію на західну ціннісну модель – ще один вагомий вимір ідентичності, що базується не лише на культурі, а й на спільних суспільних ідеалах [37]. Таким чином, війна постає не просто зовнішнім викликом, а й механізмом глибокої ідентифікаційної переоцінки.

Іншим виявом цього процесу є героїзація нових національних символів, що виникла як суспільна реакція на конфлікт. Постаті, раніше маловідомі або сприйняті неоднозначно, набули статусу символів спротиву: бійці Збройних Сил, волонтери, медики, рятувальники – люди, що уособлюють нові цінності українства: жертвність, солідарність, мужність і здатність до опору. Їхні образи органічно увійшли до масової культури – через музику, вуличні малюнки, кінематограф, інтернет-меми, топоніміку та поштові марки.

Суттєвих змін зазнав і освітній простір. Шкільні програми переосмислюють виклад української історії з акцентом на боротьбі за незалежність: діяльність УПА, Революція Гідності, події 2014 та 2022 років посідають дедалі більш значуще місце. Радянська ідеологічна спадщина поступається новій національній наративістиці, що вибудовується навколо цінностей свободи, гідності та демократії. Це принципово важливо для формування ідентичності покоління, яке зростає в умовах війни.

Потужним ідентифікаційним чинником залишається масова культура. Війна породила нову хвилю україномовної музики: Kalush Orchestra, Antytila, Kozak System, Go_A не лише утверджують українську мову, а й через творчість транслиують ключові національні смисли. З'являються пісні про Маріуполь, Бучу, оборону «Азову», твори на вшанування військових, волонтерів і медиків. Вітчизняний кінематограф дедалі більше звертається до тем героїзму, трагедії, втрати та національного відродження – такі стрічки, як «Кіборги», «Мирний-21», «Позивний Бандерас», «Бачення метелика», «Лишайся онлайн», «Буча», «20 днів у

Маріуполі», «Да Вінчі», «Стрічка часу», «Перші дні» стали частиною нового культурного канону.

Держава, своєю чергою, інституційно реагує на ідентифікаційні виклики. Поряд з культурною та освітньою політикою розгортаються процеси декомунізації та дерусифікації: з мап і вулиць зникають назви, пов'язані з російськими та радянськими діячами, на їх місце приходять імена героїв і знакових подій новітньої України. Зокрема, перейменування вулиці Льва Толстого в Києві на вулицю Гетьмана Павла Скоропадського є не суто адміністративним актом, а символічним переконфігуруванням ідентичнісного простору міста.

На локальному рівні зміни також відчутні. У Харкові, Миколаєві, Запоріжжі та інших містах сходу після 2022 року зросла проукраїнська громадська активність, збільшилася частка тих, хто свідомо обирає українську мову, а місцеві ініціативи дедалі більше спрямовані на підтримку армії, допомогу переселенцям та суспільну інтеграцію. Це свідчить про те, що навіть у регіонах зі слабшою традицією національної самоідентифікації відбувається глибоке переосмислення власної приналежності до українського народу.

Окремого розгляду заслуговує роль діаспори. Українці за кордоном, особливо ті, хто виїхав після початку повномасштабного вторгнення, стали активними носіями та популяризаторами української ідентичності. Вони організовують акції підтримки, гуманітарну допомогу, культурні й мистецькі заходи. Для багатьох із них, хто раніше не мав чіткого зв'язку з українським культурним простором, війна стала поштовхом до свідомого прийняття власної ідентичності та її практичного вираження.

Підсумовуючи, варто підкреслити: національна ідентичність у часи конфліктів є не лише захисною реакцією на зовнішню загрозу, а й потужним імпульсом до внутрішньої трансформації суспільства. Вона не є монолітною, а є багатогранна і суперечлива, але водночас здатна до самоорганізації та оновлення.

Саме через кризу, втрати, боротьбу і солідарність нація знаходить нові смисли та нову якість. Досвід України переконливо демонструє, що війна, попри свій трагічний характер, здатна стати каталізатором формування зрілої, свідомої, демократичної та євроорієнтованої національної ідентичності.

Проведений у першому розділі теоретико-методологічний аналіз дозволяє сформулювати низку узагальнень щодо сутності, структури та динаміки національної ідентичності як наукового феномену.

Національна ідентичність є складним, багатовимірним явищем, що охоплює когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий та символічний компоненти, які перебувають у нерозривному взаємозв'язку. Вона не зводиться до етнічного походження чи біологічної приналежності, а формується в процесі свідомого засвоєння системи національних цінностей, норм, культурних практик та історичної пам'яті. Вирішальну роль у її становленні відіграють мова, освіта, родина, засоби масової інформації, державна культурна політика, а також геополітичний контекст. При цьому особливо потужним каталізатором ідентифікаційних процесів виступають зовнішні загрози та збройні конфлікти, які загострюють потребу в єдності, переосмисленні колективних цінностей і консолідації навколо національної ідеї.

Ретроспективний аналіз засвідчив, що формування національної ідентичності українців є результатом тривалого і суперечливого історичного шляху, що охоплює добу Київської Русі, козацьке XVII століття, епоху національного відродження XVIII–XIX століть, визвольні змагання початку XX століття, радянський період із його гібридною політикою русифікації та культурного придушення, а також добу незалежності після 1991 року. На кожному з цих етапів ідентичність або зміцнювалася під впливом спротиву та державотворчих прагнень, або зазнавала системного пригнічення з боку окупаційних режимів. Попри це вона зберігалася

завдяки живучості мови, культури, релігії та колективної пам'яті. Переломними точками сучасного етапу стали Революція Гідності 2014 року та повномасштабне вторгнення росії у 2022 році, які спричинили якісний стрибок у національній самоідентифікації українців – перехід від пасивної та регіонально розпорошеної ідентичності до активної, консолідованої та євроорієнтованої.

Огляд теоретичних підходів (конструктивістського, етносимволістського, когнітивно-психологічного, політико-інституційного та критичного) дозволив встановити, що в умовах збройного конфлікту національна ідентичність набуває особливої динаміки: вона загострюється, кристалізується і перетворюється на ресурс мобілізації та суспільного спротиву. Конфлікт виступає не лише зовнішнім викликом, а й потужним імпульсом до переосмислення колективних наративів, символів та ціннісних орієнтирів. Для України війна з росією стала цивілізаційним розмежуванням, що остаточно визначило вектор національного самовизначення

РОЗДІЛ 2. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУТ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Армія та національна ідентичність: концептуальні підходи до аналізу її взаємодії з суспільством

Вся історія людської цивілізації засвідчує, що взаємодія армії та суспільства завжди мала визначальне значення не лише для забезпечення державної безпеки, а й для формування та збереження національної ідентичності. Новітня епоха не лише не позбавилася збройних конфліктів і воєнної небезпеки, а й, навпаки, посилила роль армії як ключового інституту захисту не тільки територіальної цілісності, але й культурного, мовного та символічного простору нації. Збройні Сили України опинилися в епіцентрі саме такого виклику: починаючи з анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році й аж до повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, ЗСУ не лише захищають державний суверенітет, а й виконують особливу соціокультурну функцію, а й стають уособленням нової української ідентичності, її живим символом і найпотужнішим консолідуючим чинником суспільства. Саме тому дослідження ролі Збройних Сил України у збереженні національної ідентичності в умовах Війни за Незалежність є не лише науково актуальним, а й суспільно необхідним завданням.

Попри те, що значення армії у забезпеченні національної безпеки видається очевидним і не потребує додаткового доведення, наукове осмислення цієї проблематики залишається актуальним. Події новітньої історії України переконливо засвідчили наслідки тривалого ігнорування питань обороноздатності держави. Зокрема, анексія Криму та воєнні дії на сході України (2014-2022 рр.) виявили не лише негативні результати системного послаблення Збройних Сил України, а й глибокі прорахунки у сфері стратегічного державного планування. Йдеться, передусім, про відсутність цілісної концепції розвитку армії як важливого складника

державотворення та формування української політичної нації. Водночас суттєвою проблемою була і відсутність належно сформованої довгострокової стратегії націєтворення, яку нерідко підміняли декларативні політичні гасла, зокрема щодо європейської інтеграції.

На нашу думку, успішне здійснення військових реформ і формування справді сучасної української армії потребують ґрунтовного методологічного переосмислення підходів до розуміння сутності та еволюції феномена армії, зокрема в контексті її взаємозв'язку з іншими політичними інститутами держави. Аналіз наукової літератури з цієї проблематики дає підстави для висновку про наявність значної кількості досліджень, присвячених історії воєн, еволюції озброєння та військової техніки, трансформації функцій різних родів військ, а також змінам у військовій стратегії й тактиці. Зокрема, вагоме місце серед таких праць посідає фундаментальне дослідження Г. Дельбрюка [56]. Не менш численними є наукові праці, у яких розглядаються ширші філософські аспекти війни та її ролі в суспільному житті – від античної традиції до концепцій Ніцше та Клаузевіца. У цьому контексті окремої уваги заслуговує фундаментальна праця українського дослідника Г. Мандрагелі [24].

Попри наявність значного масиву досліджень, теорія армії як соціально-політичного інституту залишається недостатньо розробленою. Зокрема, бракує праць, у яких було б чітко визначено її специфічні ознаки порівняно з іншими інститутами та формами збройної організації. Для уточнення цієї тези доцільно поставити питання про те, чим армія відрізняється від неорганізованого озброєного натовпу або від інших типів збройних формувань, таких як повстанські угруповання, терористичні організації, ополчення, незаконні збройні формування, партизанські загони чи поліція як окремий різновид силових структур. Хоча можливих відповідей на це питання існує чимало, сучасний досвід так званої гібридної війни засвідчив, що ця проблематика не є суто теоретичною. Навпаки,

вона має безпосереднє практичне значення, оскільки навіть серед експертного середовища не завжди наявне послідовне теоретичне пояснення відмінностей між нерегулярними збройними формуваннями, зокрема так званими «зеленими чоловічками» чи проросійськими сепаратистськими угрупованнями, та регулярними збройними силами російської федерації [40, с. 350].

Для повноцінного розуміння ролі Збройних Сил України у збереженні національної ідентичності необхідно звернутися до теоретичного підґрунтя, що пояснює характер взаємодії армії та суспільства. У науковій літературі ця проблематика отримала широке осмислення в межах різних концептуальних підходів, які, попри відмінність у методологічних засадах, прагнуть розкрити сутність і механізми цього взаємозв'язку. При загальному логіко-гносеологічному аналізі сучасні концепції взаємодії армії та суспільства можна поділити на два великі класи – атрибутивні та реляційні, кожен із яких пропонує власну методологічну оптику для осмислення цього складного соціального феномену.

Атрибутивні концепції:

- **Системно-структурна концепція** (Г. Алмонд, Д. Істон, Т. Парсонс) – розглядає армію як невід'ємний структурний елемент суспільної системи, що виконує чітко визначені функції підтримання порядку, безпеки та стабільності. У контексті України ця концепція дозволяє розглядати ЗСУ як інституційну основу державності, без якої функціонування суспільства як цілісної системи було б неможливим.

- **Синергетична концепція** (Г. Гакен, І. Пригожин, Г. Ніколіс) – трактує взаємодію армії та суспільства як нелінійний, непередбачуваний процес, у якому навіть незначні дії окремих акторів здатні спричинити масштабні суспільні зміни. Саме цим пояснюється, зокрема, те, як героїчний спротив невеликих підрозділів ЗСУ у перші дні повномасштабного вторгнення 2022 року кардинально змінив суспільні настрої та консолідував націю навколо ідеї спротиву.

- **Інструментально-силова концепція** (Г. Моргентау, З. Бжезинський, Д. Кетлін) – розглядає армію насамперед як легітимний інструмент державного примусу та гарантію захисту від зовнішніх загроз. Для України ця концепція є особливо релевантною, оскільки саме здатність ЗСУ забезпечити реальний збройний спротив агресору стала умовою збереження не лише суверенітету, а й самої можливості існування української національної ідентичності.

- **Потенційно-вольова концепція** (Г. Гегель, М. Вебер, Ф. Ніцше) – акцентує на вольовому потенціалі як рушійній силі взаємодії армії та суспільства, де ключову роль відіграє здатність до свідомого, цілеспрямованого колективного вибору. В українському контексті це проявляється у феномені масової добровільної мобілізації громадян, готовності захищати державу не через примус, а через усвідомлене рішення, що само по собі є потужним виявом національної ідентичності.

Реляційні концепції:

- **Біхевіористська концепція** (Г. Лассуел, А. Каплан) – зосереджується на поведінкових моделях взаємодії армії та суспільства, аналізуючи механізми впливу, контролю та прийняття рішень. Застосовуючи цей підхід до українських реалій, можна простежити, як суспільна поведінка змінювалася під впливом армії, зокрема, як приклад військових спонукав цивільне населення до волонтерства, переходу на українську мову та активної громадянської позиції.

- **Інтераціоналістська концепція** (П. Блау, Р. Дарендорф, Л. Козер) – трактує армію як стабілізатор суспільних відносин, що регулює конфлікти та забезпечує соціальну рівновагу через обмін ресурсами між різними суспільними групами. У випадку України ця концепція відображає роль ЗСУ як інтегруючого інституту, що об'єднав представників різних регіонів, соціальних груп і навіть колишніх носіїв різних культурних ідентичностей у єдину національну спільноту.

- **Комунікативна концепція** (Г. Арендт, Ю. Габермас) – розглядає взаємодію армії та суспільства як складний ієрархізований процес комунікації, в якому смисли, цінності та рішення формуються через діалог між різними суспільними акторами. В умовах війни ця концепція дозволяє осмислити роль ЗСУ як активного комунікатора національних цінностей через офіційні звернення командування, соціальні мережі військових, публічні висловлювання, що формують новий образ українського воїна.

- **Постструктуралістська концепція** (М. Фуко, П. Бурдьє) – інтерпретує взаємодію армії та суспільства як сукупність відносин між різними «агентами», позиції яких визначаються їхнім місцем у соціальному просторі та обсягом культурного, економічного й символічного капіталу. У контексті дослідження ця концепція дає змогу проаналізувати, як ЗСУ набули нового символічного капіталу в українському суспільстві, перетворившись із радянської за духом інституції на уособлення нової, демократичної та євроорієнтованої національної ідентичності [49, с.138-142].

Безперечно, зазначені питання можна частково пояснити на емпіричному рівні, окресливши основні відмінності між армією та іншими формами озброєних спільнот. Однак на теоретичному рівні це завдання є значно складнішим, оскільки більшість ознак, які можна було б визначити як сутнісні, тобто необхідні й достатні для характеристики армії, тією чи тією мірою притаманні й іншим типам озброєних формувань. Не вдаючись до детального аналізу цих ознак і розгорнутих класифікаційних розмежувань, доцільно зосередитися на кількох базових положеннях. По-перше, армія органічно пов'язана з інститутом держави та виступає одним із механізмів реалізації легітимного насильства. По-друге, форми організації та структура армії значною мірою зумовлюються ідеологічними засадами, що визначають характер і спрямованість такого насильства.

2.2. Армія як соціальний інститут: історична еволюція функцій та роль у формуванні національної держави

Армія як соціальний інститут виникла на певному етапі суспільного розвитку і пройшла тривалий шлях еволюції; від знаряддя насильства до інституту, покликаного гарантувати безпеку, суверенітет і національну ідентичність держави. У сучасному світі дедалі більшого поширення набуває концепція ненасильницької цивілізації, яка передбачає трансформацію армії з органу збройного примусу на інструмент відвернення насильства та вирішення надзвичайних ситуацій. Прообразом такої моделі слугують миротворчі сили ООН. Водночас реалії сьогодення, і насамперед, повномасштабна збройна агресія росії проти України, переконливо свідчать про те, що армія залишається незамінним і безальтернативним інститутом захисту державності та національного існування.

З наукової точки зору армія визначається як організоване об'єднання збройних людей, що утримується державою з метою захисту або, за потреби, наступальних дій. Однак зводити її роль лише до інструменту збройної боротьби було б надмірним спрощенням. Армія є органічною частиною суспільства: вона формується під впливом конкретних суспільних відносин, відображає цінності та пріоритети нації, а її функції визначаються характером політичної влади та рівнем національної свідомості. Саме тому зміна суспільного устрою неминуче тягне за собою трансформацію армії – її завдань, структури та місця в системі державних інституцій.

Принципово важливим є те, що армія є не просто технічною структурою для ведення бойових дій, а свідомо створюваним суспільним інститутом, покликаним захищати інтереси нації та держави. Від інших збройних формувань: органів безпеки, прикордонних військ, національної гвардії, – армію відрізняє здатність вести тривалу і повномасштабну збройну боротьбу в умовах реальної війни. Саме

ця здатність має вирішальне значення в контексті сучасної війни за незалежність України, де Збройні Сили виступають не лише гарантом суверенітету, а й головним консолідуючим чинником національної ідентичності – символом єдності, спротиву та громадянської гідності українського народу [40, с.350-352].

Наведені характеристики загалом можна вважати необхідними для визначення сутності армії, проте вони не є вичерпними, оскільки існує низка історичних винятків, що виходять за межі окреслених критеріїв. Зокрема, у середньовічну добу власні військові формування мали феодали, які, перебуваючи у васальній залежності від могутніших сюзеренів, за певних умов надавали їм свої загони для участі у бойових діях. Водночас такі військові утворення суттєво відрізнялися від централізованих бюрократизованих армійських структур, підпорядкованих єдиному командному центру, що почали формуватися в Європі приблизно у XVII–XVIII століттях.

Армія як інструмент панування центру над периферією особливо виразно проявилася в умовах стародавніх деспотій. Не вдаючись до детального аналізу історичних процесів становлення архаїчних форм царської влади, варто зазначити, що її виникнення було пов'язане з об'єднанням сільських общин для ведення господарства та їх подальшою структурною реорганізацією під контролем центру, що супроводжувалося формуванням вертикалі влади. Подібні процеси були характерні для більшості східних деспотій, насамперед для так званих річкових цивілізацій, зокрема Єгипту та держав Межиріччя. Така структурна подібність дає підстави говорити про наявність спільних системних механізмів самоорганізації деспотичних держав.

Серед цих механізмів ключове значення мало зосередження влади в руках правителя та її легітимація за допомогою релігії. У межах такої моделі суспільний порядок на землі розглядався як відображення вищого, сакралізованого порядку. Це дає змогу глибше зрозуміти місце центру в системі імперської репрезентації та

природу влади як абсолютної й такої, що визначає соціальне буття однобічно – згори донизу. На рівні суспільної взаємодії це означало повну детермінацію життя периферії центром і фактичну відсутність зворотного зв'язку між владою та підпорядкованими спільнотами. У такій системі основною формою комунікації між центром і периферією виступав наказ, обов'язковість якого забезпечувалася його сакралізованим статусом.

Зазначені особливості дають підстави для розуміння сутності армії в архаїчних деспотичних державах як складової загальної системи воєнізації суспільного життя. Передусім це стосувалося воєнізації праці, заснованої на мобілізаційних механізмах, жорсткому примусі та максимальній експлуатації людських ресурсів. У цьому контексті армія на рівні державної організації, на відміну від озброєного племені, яке виконувало ситуативні завдання, формувалася в руслі централізованого насильства і була інструментом забезпечення суспільної єдності та порядку шляхом примусу.

Характерною рисою збройних сил того періоду була також функціональна недиференційованість. Іншими словами, армія виступала універсальним механізмом насильства і примусу, причому не існувало принципової різниці між її застосуванням у зовнішньому вимірі, тобто у веденні воєн, і у внутрішньому – для залякування та підкорення населення. Воїни такої армії були елементами безособового репресивного механізму, діяльність якого не спиралася на розвинені духовно-ціннісні засади, такі як військова честь, патріотизм чи громадянська відданість. На підтвердження цього можна навести значну частку найманців і підневільних осіб у складі армій стародавніх держав. Наприклад, до єгипетського війська входили нубійці та сирійці, а численне військо асирійського царя Тігатпаласара III значною мірою формувалося за рахунок підкорених народів.

«Громадянська модель» армії (Стародавня Греція та Рим). На відміну від армій архаїчних царств, для яких було характерне домінування функції насильства,

а війна виступала формою його постійної реалізації, у стародавньогрецькій і римській традиції армія мала іншу соціально-політичну природу. Якщо в деспотичних державах насильство було первинною функцією армії, а захист від зовнішньої загрози – похідною, то в Греції та Римі військова організація формувалася на основі цінностей громадянства, політичної належності та патріотизму як вірності батьківщині.

Незалежно від специфіки політичного устрою – чи йдеться про авторитарну Спарту, демократичні Афіни чи Римську республіку, яка згодом трансформувалася в імперію, – основу армії становили вільні громадяни, а не раби або іноземці. Водночас важливо зазначити, що соціальною базою таких армій переважно були представники середніх майнових верств, оскільки військова служба передбачала наявність певного майнового цензу та можливість самостійно забезпечити себе зброєю. Це свідчить про те, що армія тривалий час не мала регулярного характеру, а формувалася з числа громадян у разі воєнної потреби. Таким чином, у межах цієї моделі реалізовувався принцип, за яким кожен громадянин мав бути воїном, а кожен воїн – громадянином. Лише починаючи з реформ Гая Марія, які відкрили доступ до військової служби для незаможних верств населення [35, с.192-193], римська армія поступово набуває рис регулярного війська. Проте навіть ці зміни не скасували громадянського принципу як базової засади цієї моделі, що тривалий час залишався джерелом її моральної та бойової стійкості. Послаблення цього принципу в період занепаду Римської імперії, коли основу війська дедалі більше становили найманці, супроводжувалося і зниженням його внутрішньої згуртованості та воїнського духу.

Зазначена специфіка зумовила низку суттєвих відмінностей між громадянською моделлю армії та військовими структурами стародавніх деспотій. По-перше, наявність громадянських цінностей сприяла формуванню етичного виміру військової служби. У цьому випадку служба в армії розглядалася не лише як примусовий обов'язок, пов'язаний із призовом і санкціями за ухилення, а й як

форма морального служіння державі, що передбачала наявність таких чеснот, як мужність, доблесть і готовність до самопожертви. Саме в цьому контексті формуються уявлення про військову доблесть як важливий моральний і політичний ідеал.

По-друге, військові конфлікти в межах цієї моделі набувають більш виразної раціональної мотивації. На відміну від практики перманентного насильства, характерної для архаїчних держав, війна тут уже не зводиться до самодостатнього акту сили, а пов'язується з певними політичними цілями та інтересами. Саме в такому контексті поступово визріває уявлення про інтерес як чинник, що визначає логіку воєнного протистояння.

По-третє, у структурі функцій армії дедалі більшого значення набуває оборонний складник порівняно із суто завойовницьким. На перший погляд, це положення може суперечити експансіоністській політиці Риму, однак така суперечність значною мірою знімається, якщо врахувати ціннісне підґрунтя античних завоювань. Давньогрецькі поліси та Римська держава ототожнювали себе зі світом цивілізації, який протистояв світові варварства як постійній зовнішній загрозі. Саме тому масштабні завоювання греко-римської ойкумени можна інтерпретувати не лише як форму територіального розширення, а і як спробу поширення власного цивілізаційного порядку на підкорені народи. У цьому сенсі такі війни можуть розглядатися як ранні історичні форми експансіоністської та колоніальної політики.

Функції армії в епоху Середньовіччя. Середньовічний період певною мірою можна розглядати як перехідний етап між централізованими військовими структурами Стародавнього світу та централізованими арміями держав Нового часу. Попри складність стислої характеристики цього історичного етапу, для цілей даного аналізу доцільно зосередитися на виявленні базової моделі армії, притаманної тогочасному суспільству. Її ключовою ознакою була децентралізація,

тобто обмежена регулятивна роль держави у формуванні військової інфраструктури, а також у визначенні ідеологічних і ціннісних засад військової діяльності. Така специфіка була безпосередньо пов'язана з васально-сеньйоральною системою організації суспільства, яка істотно ускладнювала як загальну соціальну структуру, так і механізми управління військами під час ведення бойових дій [49].

За умов функціонування цієї системи регулярна армія фактично була відсутня. Натомість існували численні військові загони, підпорядковані окремим сеньйорам. У разі воєнної потреби вони об'єднувалися в межах спільного війська, що формально перебувало під зверхністю короля. Однак на практиці васали передусім зберігали лояльність до своїх безпосередніх сюзеренів, що істотно ускладнювало централізоване командування та знижувало ефективність військового управління.

Іншим проявом цієї децентралізації був розвиток лицарства як відносно автономної військової сили, що функціонувала на основі специфічного етичного кодексу. Лицарі могли об'єднуватися в ордени, які ґрунтувалися передусім на спільності віри, а не на територіально-державній належності. У цьому контексті організація хрестових походів засвідчувала пріоритет корпоративної, лицарської ідентичності над ідентичністю державно-територіальною, яка в середньовічну епоху ще не набула чітких форм. Показовим прикладом такої розмитості політичної організації була Священна Римська імперія, що формально претендувала на спадкоємність традицій Римської імперії та держави Карла Великого, але фактично являла собою надзвичайно складне і політично неоднорідне утворення. Попри те, що інтегрувальним чинником у її межах виступало католицизм, цього було недостатньо для забезпечення повноцінного централізованого контролю над збройними силами.

Водночас упродовж усього середньовічного періоду хвилі децентралізації чергувалися зі спробами посилення централізаційних тенденцій. Особливо виразно такі процеси виявлялися на регіональному рівні, де поступово формувалися передумови становлення майбутніх національних держав. У військовій сфері прикладом подібної централізації можуть слугувати реформи у Франції середини XV століття, відповідно до яких королівська влада почала формувати армію безпосередньо, минаючи васальне посередництво. Це сприяло підвищенню ефективності управління військом і створило передумови для зміцнення військової могутності держави.

Отже, основними ознаками цієї тенденції стали зменшення ролі лицарства та посилення значення піхоти, централізація управління армією, а також формування постійного війська на основі чітко регламентованих відносин служби. Саме ці принципи поступово були покладені в основу військової організації провідних європейських держав у XV–XVI століттях. Однак завершене оформлення нової моделі армії потребувало відповідного ідеологічного підґрунтя. Воно сформувалося лише після 1648 року, в умовах становлення національних держав і нових форм політичної та колективної ідентичності [57].

Армія в національних державах. У межах цього дослідження немає можливості здійснити розгорнутий аналіз процесу становлення нового типу державності – національної держави, формування якої пов'язують із наслідками Вестфальського миру 1648 року, що завершив Тридцятилітню війну. Водночас варто зазначити, що саме Вестфальська система закріпила територіальний принцип державної організації, який поступово витіснив імперські, релігійні та династичні засади політичного устрою. Крім того, вона утвердила поняття суверенітету як ключову ідеологічну основу цього принципу. Суверенітет передбачав непорушність державної території щодо зовнішнього втручання та право верховної

влади встановлювати в її межах правила суспільного життя на основі права і загальної волі.

Як відомо, на початковому етапі носієм такої загальної волі розглядався монарх, наділений необмеженими повноваженнями, що знайшло своє відображення, зокрема, у політичній теорії Т. Гоббса. Згодом цю модель було переосмислено в межах концепцій, відповідно до яких найвищим носієм загальної волі та джерелом влади визнавався народ, що характерно для політичних поглядів Дж. Лока і особливо Ж.-Ж. Руссо. Звернення до цих теоретичних положень є необхідним для з'ясування походження нового типу колективного політичного суб'єкта – нації, а також для визначення ролі армії у процесі його формування та тих нових функцій, яких вона набуває порівняно з попередніми етапами історичної еволюції.

Поняття нації, яке стало основою для відповідного типу державності, тісно пов'язане з єдністю населення і території, однак не зводиться до них, постаючи як певна надіндивідуальна політична сутність. На цю особливість звертали увагу сучасні дослідники М. Хардт і А. Негрі, які вказували на те, що поняття нації значною мірою формувалося на ґрунті абсолютистської монархічної держави. У цьому контексті духовна ідентичність нації починає виконувати функцію символічного втілення території та населення як ідеальної політичної цілісності [57, с. 98].

Іншим важливим аспектом становлення нації є трансформація населення з пасивної сукупності підданих імперій і ранньомодерних монархій в активну спільноту громадян. Отже, ідея громадянства знову набуває центрального значення в суспільно-політичному житті, однак, на відміну від античної моделі, вона ґрунтується на принципово інших засадах. Йдеться, передусім, про ідеї рівності, прав і свобод особистості, а також про визнання інтересів людини як важливого елемента політичного порядку. Якщо в античних концепціях громадянства

переважала логіка обов'язку перед полісом чи державою, то в новоєвропейському політичному мисленні дедалі більшого значення набуває саме правовий статус особистості. Водночас античні моделі політичного буття не знали ні концепту нації як інтегрувального принципу спільноти громадян, ні ідеї суверенітету в її модерному розумінні.

Із цього погляду знову постає питання про місце армії в системі національної держави. У запропонованому контексті армію доцільно визначити як основний інструмент забезпечення державного суверенітету та його гарантування. Попри зовнішню лаконічність такого визначення, воно дає змогу окреслити низку принципових наслідків для розуміння функцій армії в національній державі.

По-перше, у межах національної держави армія орієнтується передусім не на територіальну експансію, характерну для імперських утворень, а на захист наявних державних кордонів і збереження територіальної цілісності. По-друге, реалізація цієї функції безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки, яка в умовах національної держави набуває форми національної безпеки. У цьому значенні поняття національної безпеки є невіддільним від принципу суверенітету, збереження якого постає як фундаментальний національний інтерес. Отже, саме в межах національної держави осмислення армії починає органічно поєднуватися з такими категоріями, як нація, суверенітет, національний інтерес і національна безпека.

По-третє, важливою ознакою нового образу армії в національній державі є її трансформація з переважно технічного інструменту реалізації влади в повноцінний політичний інститут, який функціонує поряд з іншими політичними інститутами та перебуває під контролем суверена, тобто народу-нації. Політична природа армії особливо виразно простежується у класичному розумінні війни як продовження політики іншими засобами, сформульованому Клаузевіцем.

По-четверте, соціальна основа армії національної держави полягає в її комплектуванні переважно громадянами відповідної країни, тобто представниками політичної нації. Це передбачає мінімізацію участі іноземців у військовій службі та фактичне усунення інституту найманства як визначального принципу формування війська. У такому розумінні армія набуває рис народної, оскільки її основу становлять найбільш численні верстви населення, які виступають носіями національної ідентичності та суспільної солідарності.

Водночас роль армії в національній державі не обмежується лише гарантуванням національної безпеки. Вона також виступає важливим інструментом формування національної ідентичності. Йдеться не лише про поверхове використання армії з пропагандистською метою для виховання патріотизму, а про її значно глибшу участь у процесі націєтворення. Як зазначав Е. Балібар, нація формується завдяки мережі інституційних апаратів і повсякденних практик [55, с. 109]. Саме через функціонування таких інститутів зовнішні кордони держави водночас набувають значення внутрішніх меж політичної спільноти, а сама держава стає основою для формування нації.

До таких інституцій, насамперед, належить школа, яку дослідники розглядають як один із ключових механізмів формування національної ідентичності, мовної єдності та базових ідеологічних параметрів національної спільноти. Водночас не менш важливу роль у цьому процесі відіграє армія. Зокрема, І. Валлерстайн наголошував на тому, що саме система освіти та збройні сили були основними інститутами, які забезпечували інтеграцію населення в єдину національну спільноту. Через школу й армію засвоювалися мова, громадянський обов'язок і національна лояльність [58, с. 175–176]. У цьому сенсі армія виконує не лише оборонну, а й важливу соціально-інтегративну та політико-культурну функцію.

Історичний досвід дає численні приклади такої ролі армії у процесах націєтворення. Одним із них є війна за незалежність Сполучених Штатів Америки, яка була не лише засобом політичного відокремлення від Великої Британії, а й потужним чинником формування американської національної ідентичності. Саме збройна боротьба за власний політичний проект державності сприяла усвідомленню американцями себе як окремої політичної спільноти, відмінної від британців, попри мовну та значною мірою культурну спорідненість.

У контексті сучасної України зазначена проблематика набуває особливої актуальності. Слід констатувати, що протягом перших десятиліть незалежності Україна не змогла повною мірою сформувати завершену модель національної держави, хоча саме цей шлях, на наш погляд, був для неї історично безальтернативним. Попри поширені твердження про нібито занепад національних держав в умовах глобалізації, саме національна держава й сьогодні залишається базовою одиницею політичної організації світової спільноти та основним суб'єктом міжнародних відносин.

Історичний досвід Європи свідчить, що процеси формування національних держав нерідко відбувалися після розпаду імперських утворень. Подібні тенденції простежувалися і після краху Радянського Союзу, коли на пострадянському просторі постали нові держави, частина з яких змогла реалізувати модель національної державності європейського типу. Україна також обрала цей вектор розвитку, однак повністю реалізувати його не змогла, частково зберігши риси постімперської спадщини.

У цьому контексті особливо показовим є стан двох ключових інститутів формування національної ідентичності – освіти й армії. Якщо в освітній сфері було досягнуто певних результатів, то військове будівництво тривалий час перебувало в кризовому стані. За умов систематичного зниження суспільного авторитету армії, її

інституційного послаблення та фактичної деградації вона не змогла повною мірою виконати свою націєтворчу функцію.

Хибність безпекового курсу, що передбачав опору на зовнішні гарантії без належного розвитку власного оборонного потенціалу, а також утвердження позаблокового статусу на тлі занепаду збройних сил, спричинили не лише ослаблення суверенітету України, а й маргіналізацію армії як одного з ключових інститутів формування політичної нації. Унаслідок цього військовий інститут тривалий час не посідав належного місця в системі національної консолідації.

Водночас Війна за Незалежність України засвідчила, що йдеться не лише про збройний конфлікт, а й про зіткнення двох різних політичних і цивілізаційних проєктів – імперського та національного. За цих умов становлення армії, здатної захищати незалежність держави, створює передумови не лише для відновлення її оборонного значення, а й для посилення її ролі як інституту національного виховання та політичної інтеграції суспільства. На користь цього свідчать широка суспільна підтримка збройних сил, розвиток волонтерського руху, піднесення патріотичних настроїв і прагнення українського суспільства остаточно дистанціюватися від імперського минулого.

Подальший розвиток цієї тенденції безпосередньо залежить від результативності військового будівництва, зміцнення інституційної спроможності Збройних Сил України та їхньої здатності гарантувати реальний суверенітет держави на всій її території. Саме тому в сучасних умовах військове будівництво слід розглядати не лише як складову оборонної політики, а і як один із ключових чинників формування української політичної нації.

РОЗДІЛ 3. ЦІНІСНО-ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ ВПЛИВУ ЗСУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ (2014–2025)

3.1. Трансформація суспільної самоідентифікації в умовах Війни за Незалежність України

Розглядаючи процеси формування будь-якої нації, доцільно звернути увагу на суспільство та систему його традиційних цінностей. Людина є соціальною істотою, яка набуває саморозуміння та самоідентифікації в межах групових взаємодій. Такі групи, формуючи уявлення про колективне «ми», істотно впливають на самооцінку індивіда. Об'єднання людей у групи зумовлюється потребою в належності, соціальному прийнятті, психологічному комфорті та ідентичності, унаслідок чого особа починає сприймати себе як частину певної спільноти. Такий висновок випливає з досліджень Анрі Таджфела, присвячених вивченню психологічних механізмів групової поведінки та когнітивних упереджень. Учений прагнув з'ясувати, чому люди можуть формувати негативне ставлення до інших на підставі зовнішніх ознак, зокрема релігійної чи етнічної належності [20].

Дослідження Таджфела не були випадковими, оскільки значною мірою спиралися на його особистий життєвий досвід. Під час Другої світової війни він, будучи євреєм, вижив у таборі для військовополонених, видаючи себе за громадянина Франції. Згодом учений дізнався про загибель майже всіх своїх родичів під час Голокосту. Саме тому його науковий інтерес був зосереджений на проблематиці міжгрупових відносин, механізмах ідентифікації особи та формуванні ідентичності в межах певної соціальної групи.

Суть експериментів Таджфела полягала в умовному поділі учасників на групи за випадковим принципом, зокрема шляхом жеребкування. Після цього дослідник пропонував сформованим групам виконувати різні завдання. Результати

засвідчили, що навіть за повної випадковості групового поділу учасники демонстрували вищий рівень прихильності до власної групи, навіть тоді, коли це не відповідало їхнім індивідуальним інтересам [20].

На основі цих досліджень Анрі Таджфел спільно з Джоном Тернером сформулював теорію соціальної ідентичності, яка набула широкого визнання у науковому середовищі. Відповідно до цієї теорії, індивіди схильні ототожнювати себе з певними групами таким чином, щоб забезпечити позитивну відмінність власної групи від інших. У такому контексті група не лише визначає ідентичність особи, а й значною мірою формує її самооцінку, забезпечуючи відчуття соціальної значущості та задоволення [20].

Соціальна система функціонує як результат взаємодії різних підсистем, серед яких можна виокремити адміністративну, військову, правову, освітню, партійну та громадську. Водночас аналіз суспільної системи не може обмежуватися лише інституційно організованими взаєминами між людьми, оскільки він також має охоплювати моральні норми, моделі поведінки, а також правові та законодавчі механізми регулювання суспільного життя.

Щодо самої ідентичності, то йдеться про рівень спільного буття людей, який не завжди набуває форми чітко інституціоналізованих структур. Саме ця обставина ускладнює інтерпретацію поняття ідентичності, особливо коли мова йде про громадсько-політичну ідентичність як підґрунтя політично консолідованої нації [26].

Попри весь трагізм сучасних подій, російсько-українська війна стала одним із визначальних чинників формування української національної ідентичності, що, своєю чергою, відобразилося на трансформації ціннісної ієрархії українського суспільства. Складний психоемоційний стан населення, спричинений болем від неспровокованої агресії з боку сусідньої держави, зумовив потребу в консолідації та солідарності не лише пересічних громадян, а й навіть колишніх політичних

опонентів. За таких умов відбулося переосмислення попередніх ціннісних орієнтирів і посилення уваги до національно значущих смислів. Водночас слід враховувати, що трансформація традиційних цінностей і становлення національної ідентичності є динамічним процесом, який залежить від конкретних історичних обставин, соціокультурних чинників та інших контекстуальних умов [43].

Починаючи з 2014 року, російсько-українська війна стала не лише важливим чинником політичного та економічного розвитку України, а й суттєво вплинула на систему цінностей українського суспільства. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації супроводжувалося помітним зростанням патріотизму та національної свідомості серед населення. Значна частина громадян усвідомлює необхідність захисту держави від зовнішньої агресії та демонструє готовність до спротиву [52].

Війна також спричинила зміни у сприйнятті Україною власного місця у світі та її ролі в сучасному геополітичному просторі. Разом із тим воєнні дії можуть породжувати кризу цінностей і провокувати суспільну дисгармонію. Під впливом стресових обставин, воєнних травм і тривалого психологічного напруження трансформуються морально-етичні уявлення людей, а також зазнають змін усталені стереотипи щодо різних соціальних груп [11, с.100-101].

У довоєнний період українське суспільство характеризувалося несприятливими демографічними тенденціями, зокрема низькими показниками народжуваності та високим рівнем смертності. Водночас війна загострила ці проблеми, спричинивши посилення гендерного дисбалансу, що може стати серйозним викликом як для повоєнного відновлення держави, так і для стабільного функціонування інституту сім'ї. Зокрема, зменшення частки чоловічого населення може ускладнити процес демографічного відтворення та негативно вплинути на соціальну стабільність.

З морально-етичного погляду справедливою може вважатися лише та війна, яка ведеться з метою захисту власних прав, свобод і базових цінностей. За умови, що суспільство підтримує цілі такої війни, зазвичай зростає і рівень довіри до влади. Водночас сучасна агресія російської федерації проти України має виразний імперський характер, однак, попри це, знаходить певне виправдання в суспільній свідомості населення держави-агресора [43].

З боку українського суспільства, яке виступає жертвою збройної агресії, спостерігається зростання підтримки державної влади, посилення патріотичних настроїв і усвідомлення громадянського обов'язку щодо захисту країни. Громадяни демонструють високий рівень солідарності з державою та підтримують військові зусилля, спрямовані на оборону України.

Стійкість українського суспільства виявляється у збереженні віри в незалежність держави та готовності її захищати. Важливою ознакою сучасного етапу розвитку української нації є взаємна підтримка, згуртованість і солідарність у відповідь на виклики воєнного часу. Це проявляється не лише в протидії зовнішній агресії, а й у турботі про співгромадян, зокрема через активну участь у волонтерських і благодійних ініціативах, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, а також підтримку родин військовослужбовців. Саме така суспільна консолідація може розглядатися як одна з ключових засад формування стійкості української нації [54].

Водночас українське суспільство постає перед необхідністю повоєнного відновлення культурного простору, збереження традицій та передачі історичної пам'яті майбутнім поколінням. При цьому слід враховувати, що в українському політичному та інтелектуальному середовищі досі не досягнуто повного консенсусу щодо стратегічного бачення майбутнього держави, а суперечки навколо історичного минулого нерідко залишаються джерелом суспільних розбіжностей. Така ситуація може сприяти виникненню нових міфологізованих інтерпретацій і

посилювати відчуження частини громадян від європейського цивілізаційного простору [39].

У цьому контексті особливого значення набуває подолання стереотипних уявлень про історію України як історію винятково залежного і пасивного народу. Конструювання образу України виключно як жертви без належного акценту на національній гідності та суб'єктності є неприйнятним для подальшого суспільного розвитку. Натомість важливо формувати позитивне сприйняття історичного шляху українського народу, зокрема серед молоді, виховуючи її на прикладах видатних постатей і героїв минулого та сучасності. Водночас трагічні сторінки історії мають слугувати застереженням для майбутнього, сприяючи запобіганню міжкультурним, міжетнічним і міжрелігійним конфліктам. У цьому зв'язку співчуття, толерантність і збереження пам'яті про страждання минулого повинні розглядатися як важливі складники патріотичного виховання та утвердження національної гідності [10, с.100-101].

Окремої уваги заслуговує мовне питання, яке в сучасній Україні посідає важливе місце у процесі формування національної ідентичності. З одного боку, мовне розмаїття країни відображає багатство її культурного розвитку та створює підґрунтя для інклюзивного розуміння національної спільноти. З іншого боку, утвердження української мови як державної є надзвичайно важливим у всіх сферах суспільного життя, особливо в умовах війни, оскільки вона виступає важливим чинником національної єдності та зміцнення самосвідомості.

Не менш важливим складником національної ідентичності є збереження й популяризація традицій та звичаїв. Україна має значний потенціал для підтримки власної культурної спадщини через різноманітні суспільні та культурні ініціативи – від відзначення традиційних свят до популяризації національного одягу та інших елементів народної культури. Водночас інтеграція української культури у

глобальний контекст має здійснюватися зі збереженням її унікальності та самобутності [37].

Разом із тим необхідно враховувати відмінності у сприйнятті національної ідентичності представниками різних поколінь. У зв'язку з цим важливим завданням є розроблення стратегій, спрямованих на залучення різних вікових груп до формування спільного національного наративу та зміцнення почуття єдності в суспільстві. Особлива роль у цьому процесі належить освіті. Інвестиції в освітні програми, орієнтовані на поглиблення знань про історію, культуру та мову України, є необхідною передумовою зміцнення національної самосвідомості.

Загалом, усвідомлення складності феномена національної ідентичності та врахування динаміки сучасного світу створюють передумови для розбудови в Україні інклюзивного та стійкого суспільства, заснованого на повазі до власної унікальності та внутрішнього різноманіття.

У контексті викладеного слід визнати, що війна суттєво впливає на трансформацію традиційних цінностей і формування української національної ідентичності. Її наслідки охоплюють соціальний, національний та особистісний рівні суспільного буття. Поряд із руйнівними ефектами війна стимулює зростання солідарності, патріотизму та суспільної мобілізації. Водночас відсутність належної єдності в політичному середовищі може спричиняти кризу цінностей і поглиблювати внутрішні суспільні суперечності. Саме тому особливого значення набуває засвоєння історичних уроків, розвиток освіти, виховання молодого покоління на прикладах сучасних захисників України, підтримка духовного розвитку нації та допомога соціально вразливим групам населення, які найбільше потерпають від наслідків війни. Лише за умов консолідації зусиль суспільства і держави можливе не лише подолання зовнішньої загрози, а й відбудова України як демократичної, правової та європейсько орієнтованої держави, заснованої на збереженні фундаментальних загальнолюдських цінностей.

3.2. Символіка Збройних Сил України: візуалізація національної ідентичності та традицій

Військова символіка є невід'ємним атрибутом сучасних Збройних сил і водночас потужним інструментом формування та збереження національної ідентичності. У Збройних Силах України особливе місце серед різноманіття знаків та емблем посідають власні наруканні емблеми військових формувань – унікальні символічні зображення, що ідентифікують конкретні з'єднання та частини й відрізняють їх від загальних знаків видів збройних сил, родів військ і служб. Після 2014 року, в умовах Війни за Незалежність України та глибокого переосмислення засад української державності, питання військової символіки набуло особливої гостроти: вона перестала бути суто відомчим атрибутом і перетворилася на елемент ширшого процесу національно-культурного відродження [47].

Візуальна репрезентація української ідентичності охоплює процеси вивчення та відображення культурних, історичних, соціальних та етнічних характеристик українського народу за допомогою різноманітних візуальних засобів. До таких засобів належать образотворче мистецтво, візуальна антропологія, дизайн, фотографія, кінематограф, музичне відео, цифрові медіа та інші сучасні форми візуальної комунікації. Візуальне відтворення української ідентичності спрямоване на осмислення й презентацію ключових аспектів української культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті, мови та ландшафтної специфіки. Такий підхід сприяє збереженню, актуалізації та поширенню уявлень про самобутність української національної ідентичності, а також дає змогу репрезентувати її багатоманітність і культурне багатство через візуальні форми.

При цьому важливо враховувати, яким чином зазначені візуальні елементи й репрезентації впливають на формування уявлень про українську ідентичність, а також як вони функціонують і переосмислюються в умовах сучасного світу.

У цьому контексті доцільно звернутися до назв українських військових бригад як до важливого елемента символічного відтворення національної ідентичності, що впливає на формування її унікальності та самовизначення. Зокрема, 14-та окрема механізована бригада імені князя Романа Великого є складовою Збройних Сил України та дислокується у місті Володимир. В історичному аспекті цей військовий підрозділ пов'язаний із 51-ю дивізією, яка згодом була реорганізована у 51-шу окрему механізовану бригаду. Після подій під Іловайськом бригаду було переформовано в 14-ту окрему механізовану бригаду, до складу якої увійшли залишки розформованої 51-ї бригади, а також нові мобілізовані військовослужбовці. Водночас новостворений підрозділ не успадкував ані нагород, ані почесних найменувань попередньої бригади. За чисельністю 14-та окрема механізована бригада перевищувала 51-шу [1].

Бригада брала участь у звільненні низки українських міст, зокрема Лисичанська, Сєверодонецька, Рубіжного, Мар'їнки та Красногорівки, а також у бойових діях за Савур-Могили й поблизу Дебальцевого. У подальшому вона утвердилася як військовий підрозділ із високим рівнем боєздатності, спроможний ефективно реагувати на широкий спектр воєнних загроз [1]. У 2019 році, напередодні Дня захисника України, за зразкове виконання поставлених завдань і високі показники бойової підготовки Президент України підписав указ про присвоєння 14-й окремій механізованій бригаді почесного найменування (Додаток А). Найменування бригади пов'язане з постаттю Романа Великого, або Романа Мстиславича, який був засновником потужного Галицько-Волинського князівства та родоначальником династії Романовичів. Сучасники вважали його одним із наймогутніших руських князів кінця XII – початку XIII століття, що й зумовило закріплення за ним епітета «Великий». Присвоєння бригаді такого почесного найменування є символічно вмотивованим, оскільки цей військовий підрозділ

сформувався на початковому етапі російсько-української війни та пройшов бойове загартування в одних із найзапекліших боїв за українську територію [34].

24-та окрема механізована бригада імені короля Данила є військовим формуванням механізованих військ у складі Сухопутних військ Збройних сил України. Підрозділ дислокується в місті Яворів Львівської області та входить до складу оперативного командування «Захід» [2].

Із початком російської агресії проти України у 2014 році підрозділи бригади брали активну участь у бойових діях на різних напрямках східного фронту. Влітку 2014 року військовослужбовці бригади були залучені до боїв за Лиман і Лисичанськ, а також до операції з блокування українсько-російського кордону в секторі Д. Під час виконання цього завдання у липні 2014 року бригада зазнала втрат унаслідок ракетного удару росії поблизу Зеленопілля. На напрямку сектору А підрозділи бригади вели бойові дії в районах Георгіївки, Лутугино, Новосвітлівки, Хрящуватого, а також поблизу Луганського аеропорту. Восени 2014 року бригада також активно діяла в районі 32-го блокпоста [2].

Під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році бригада брала участь в обороні Попасної та Лисичанська, а після проведення ротації була залучена до операцій зі звільнення правобережної частини півдня України. Присвоєння бригаді імені короля Данила є символічно значущим, оскільки цей історичний діяч відомий як правитель Королівства Русі, видатний державний діяч і стратег середньовічної доби (Додаток Б). Таке найменування підкреслює зв'язок сучасного українського війська з історичною традицією державотворення та національними витоками України. Постать короля Данила уособлює риси, які мають особливу цінність для військових формувань, зокрема стратегічне мислення, політичну далекоглядність і відданість державним інтересам. У цьому контексті назва бригади актуалізує історичну пам'ять, нагадує про державницькі традиції минулого та водночас виконує мотиваційну функцію, орієнтуючи сучасних

військовослужбовців на високі стандарти служби, професіоналізм і відданість справі захисту держави [19].

Показовим у цьому контексті є відновлення козацьких традицій у сучасній українській армії. Присвоєння бригадам почесних найменувань на честь козацьких очільників є не лише актом вшанування історичної пам'яті, а й цілеспрямованим засобом національно-патріотичного виховання особового складу, який зміцнює зв'язок між сучасним воїном і багатовіковою традицією українського спротиву. Ці найменування знаходять своє відображення і в емблематиці відповідних формувань, органічно вписуючи військову символіку у простір національної ідентичності. Таким чином, символічний вимір діяльності ЗСУ виступає одним із важливих механізмів збереження та трансляції української ідентичності в умовах сучасної війни за незалежність.

92-га окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка є одним із важливих військових формувань у складі Збройних Сил України. Вона була сформована у 2000 році на базі 6-ї дивізії Національної гвардії України, дислокується у селі Клугино-Башкирівка Чугуївського району Харківської області та входить до складу оперативного командування «Схід» (Додаток В). У 2011 році штатну чисельність бригади було скорочено, а до 2015 року передбачалася її ліквідація. Проте з початком російсько-української війни у 2014 році ротно-тактичну групу бригади було направлено на Донбас для участі в операціях із деблокування українських підрозділів, оточених під Іловайськом. Надалі бригада брала участь у численних бойових діях, зокрема у відомій операції із захоплення російських спецпризначенців ГРУ поблизу Щастя. Із 2022 року підрозділ був задіяний у відбитті повномасштабного російського вторгнення на харківському напрямку, а також у проведенні осіннього контрнаступу [4].

Найменування бригади на честь Івана Сірка має вагоме символічне значення в контексті формування військової ідентичності українців. Іван Сірко відомий як

одна з визначних постатей української історії XVII століття, котра відіграла важливу роль у боротьбі за свободу та захист інтересів українського народу. Його діяльність як воєначальника і дипломата, а також численні успішні військові кампанії закріпили за ним репутацію видатного стратега. У зв'язку з цим присвоєння його імені сучасному військовому підрозділу виконує не лише меморіальну, а й ідентифікаційну функцію, посилюючи спадкоємність між історичною традицією українського військового мистецтва та сучасною боротьбою за державну незалежність [4].

72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжів є механізованим військовим формуванням у складі Збройних сил України, яке дислокується в місті Біла Церква Київської області (Додаток Г). Бригада була сформована у 2002 році на базі 72-ї гвардійської механізованої дивізії, історичне походження якої пов'язане з 72-ю гвардійською мотострілецькою дивізією [3].

Починаючи з 2014 року, підрозділи бригади брали активну участь у бойових діях на сході України в межах проведення Антитерористичної операції. Влітку 2014 року військовослужбовці бригади вели інтенсивні бої на українсько-російському кордоні та в районі Приазов'я, а взимку 2016 року були задіяні в боях у промисловій зоні поблизу Авдіївки. Під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році бригада брала участь у захисті столиці України, зокрема в бойових діях за Ірпінь, Мощун, Гостомель і Бучу. Починаючи з літа 2022 року, підрозділ продовжує виконувати бойові завдання на Донбасі [3].

Почесне найменування бригади «Чорні Запорозжці» пов'язане з однойменним військовим формуванням періоду Української Народної Республіки. Така назва має важливе символічне значення для української військової ідентичності та патріотичної традиції. Чорні Запорозжці, зокрема кінний дивізіон 2-го Запорізького полку, вважалися одним із найбільш боєздатних і дисциплінованих військових

підрозділів УНР. Вони брали активну участь у боротьбі за Незалежність України та захист інтересів українського народу [3].

У сучасному контексті присвоєння бригаді назви «Чорні Запорожці» виконує не лише меморіальну, а й ідентифікаційну функцію. Вона сприяє збереженню історичної спадкоємності, актуалізації традиційних цінностей українського війська та утвердженню національної гордості. Водночас ця назва символічно репрезентує бойову славу, стійкість і відданість справі захисту України.

93-тя окрема механізована бригада «Холодний Яр» є військовим формуванням у складі механізованих військ Збройних сил України, що дислокується у селищі Черкаське Новомосковського району Дніпропетровської області та входить до складу оперативного командування «Схід» (Додаток Г). Із початку російсько-української війни на сході України бригада бере активну участь у бойових діях. Її підрозділи були задіяні в одних із найскладніших бойових операцій, зокрема під Іловайськом та в районі Донецького аеропорту [5].

Упродовж війни бригада зазнала значних втрат: загинуло 272 військовослужбовці. Водночас понад 1000 бійців цього підрозділу були відзначені державними нагородами, серед них троє удостоєні звання Героя України з врученням ордена «Золота Зірка». Із початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році бригада брала участь в обороні України на низці стратегічно важливих напрямків, зокрема на Сумщині, Харківщині, в районах Ізюма, Балаклії, Бахмута та Соледара [5].

Почесне найменування «Холодний Яр» пов'язане з історичною місцевістю в Наддніпрянській Україні, яка набула особливого значення завдяки повстанським традиціям і боротьбі проти зовнішнього поневолення. Це найменування має виразне символічне значення в контексті національної боротьби та патріотизму [5]. Історичний Холодний Яр був осередком активного повстанського руху та спротиву зовнішнім ворогам. Його учасники відзначалися високою відданістю і готовністю

боротися за рідну землю та незалежність, а їхня діяльність стала важливим символом героїзму й визвольної боротьби в українській історичній пам'яті. У зв'язку з цим присвоєння бригаді почесного найменування «Холодний Яр» репрезентує її зв'язок із традиціями боротьби за свободу та Незалежність.

Водночас прояви української ідентичності у військовому середовищі не обмежуються лише назвами бригад. Важливу роль у процесах військової самоідентифікації відіграють також шеврони як елементи символічного маркування належності до певного підрозділу чи роду військ. Вони являють собою спеціальні нашивки на військовій формі, які виконують як офіційну розпізнавальну функцію, так і символічну або ідентифікаційну роль. У випадку українських військових шеврони можуть містити державну символіку, національні кольори, елементи традиційної української культури та інші знаки, що репрезентують національну ідентичність і патріотизм. Такими елементами можуть бути, зокрема, герб України, тризуб або інші символи, пов'язані з українською культурною традицією [48].

Шеврони в українському війську мають вагоме значення не лише як офіційні знаки відомчої належності, а й як неформальні символічні елементи, що відображають сучасну військову культуру. Прикладом цього є поширення неофіційних образів, зокрема шевронів типу «Малюк Йода», які набули популярності в середовищі військовослужбовців. Такі символи є показовим свідченням трансформації Збройних сил України від радянської військової спадщини до сучасної національно орієнтованої моделі. Відхід від радянських зразків в уніформі, військовій символіці та шевронах став важливим складником оновлення українського війська, однак цілеспрямований характер цей процес набув насамперед після початку російської агресії у 2014 році [48].

В умовах повномасштабної війни військова форма стала звичним елементом візуального простору, однак наруканні знаки часто залишаються малозрозумілими для цивільного населення. Водночас ці елементи військової символіки мають

важливу історію та значне смислове навантаження, що нерідко пов'язане з функціональним призначенням конкретного підрозділу, його ціннісними орієнтирами, історичними подіями та постатями, які формують символічний простір військової ідентичності.

На правому рукаві українські військовослужбовці, як правило, носять емблему, що вказує на їхню належність до певного виду або роду військ, тоді як на лівому рукаві розміщуються знаки конкретних військових частин, у яких вони проходять службу. Такі нарукавні знаки, які в повсякденному вжитку також позначаються як патчі або шеврони, виконують не лише розпізнавальну, а й символічну функцію, репрезентуючи військову ідентичність, історичну спадкоємність і традиції підрозділу. Формально термін «шеврон» походить від позначення кутового елемента у формі літери V або Λ, однак у сучасній військовій термінології він набув ширшого значення і використовується для позначення нарукавних знаків загалом [12].

Важливим елементом інтерпретації військової символіки є форма нарукавного знака. Вона дає змогу ідентифікувати належність військовослужбовця до певного виду збройних сил. Зокрема, щит традиційно асоціюється із землею, трикутник із повітряним простором, а коло з водною стихією. У багатьох країнах світу саме щит є найбільш поширеною формою нарукавного знака, і в Україні щитоподібні шеврони переважають серед підрозділів Сухопутних військ [48].

Для Повітряних сил використовується форма трикутника, спрямованого вершиною догори, що символічно пов'язується з повітряним середовищем. Така форма має також історичне підґрунтя, оскільки застосовувалася у знаках розпізнавання авіації Української Народної Республіки. Крім того, окремі варіанти тризуба, використані в авіаційній символіці, також були запозичені з авіаційної техніки УНР [12].

Шеврони Військово-морських сил мають круглу форму, яка асоціюється з ілюмінатором і, відповідно, з морським середовищем. Поєднання тризуба з якорем також має історичну традицію, оскільки подібна символіка використовувалася ще в арміях Української Народної Республіки та Української Держави часів Павла Скоропадського. Окрему групу становлять унікальні за формою нарукавні знаки інших видів військ, зокрема Десантно-штурмових військ і Сил спеціальних операцій [48].

Шеврон десантно-штурмових військ візуально нагадує парашут, що безпосередньо відсилає до специфіки їхніх бойових завдань. Водночас маруновий колір, який нині використовується в їхній символіці, замінив колишній радянський блакитний, що відображає процес відходу від радянської військової спадщини. Сили спеціальних операцій використовують нарукавний знак у формі діаманта, який символізує гранований дорогоцінний камінь і покликаний підкреслити особливий статус цього виду військ та його належність до військової еліти. Саме Сили спеціальних операцій є єдиним підрозділом, у символіці якого використовується стилізований двозуб Святослава Хороброго – великого князя київського, що вважається покровителем цього роду військ. Його відомий вислів «Іду на ви!» став бойовим гаслом Сил спеціальних операцій.

Символіка Сил територіальної оборони також має виразний ідентифікаційний характер. У нарукавних знаках кожної окремої бригади територіальної оборони обов'язковим елементом є зображення фортечного муру, що символізує оборонну функцію цих підрозділів. Водночас емблеми часто відтворюють герби міст або регіонів, з якими пов'язані відповідні бригади, що посилює локальний вимір військової ідентичності [12].

Окрему увагу заслуговує кольорова символіка шевронів. Зокрема, коричневий, або цинамоновий, колір було обрано для позначення Медичних сил. Такий вибір має історичне та символічне обґрунтування: в армії УНР цей відтінок

також використовувався для ідентифікації медичних підрозділів. Крім того, цинамон історично сприймався як лікувальний засіб, що підсилює асоціативний зв'язок цього кольору з медичною сферою [25].

Чорний колір у військовій символіці застосовується для позначення родів військ, діяльність яких пов'язана з технікою. Таке рішення має не лише символічне, а й практичне значення, оскільки на чорному тлі менш помітні сліди мастила, пального та інших технічних речовин. Червоний колір символізує вогонь, а в умовах війни – також вибухову силу снарядів і ракет. Саме тому він використовується в емблемах Ракетних військ, артилерії, військ протиповітряної оборони Сухопутних військ та Зенітно-ракетних військ України. Подібна практика є характерною і для багатьох інших армій світу, а в армії УНР артилерійська символіка також мала червоне забарвлення. Білий колір, який асоціюється з крилами та повітрям, логічно використовується в символіці Повітряних сил та Армійської авіації, сприяючи візуальному розрізненню цих видів військ [25].

Отже, наруканні знаки в сучасному українському війську виконують значно ширшу функцію, ніж просте позначення належності до певного підрозділу або роду військ. Вони є важливим засобом вираження патріотизму, національної гордості, історичної пам'яті та внутрішньої згуртованості військового середовища. Через свою форму, кольори, символи та історичні алюзії шеврони репрезентують важливість національної ідентичності та демонструють відданість українських військовослужбовців своїй державі.

Дослідження трансформації суспільної самоідентифікації засвідчило, що починаючи з 2014 року і, особливо після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, в українському суспільстві відбулися якісні зміни у характері національної ідентичності. Вона трансформувалася від пасивної, регіонально розпорошеної та подекуди амбівалентної до активної, консолідованої та чітко євроорієнтованої.

Війна стала не лише зовнішнім викликом, а й потужним каталізатором переосмислення громадянами власної приналежності: масовий перехід на українську мову, зростання підтримки інтеграції до ЄС та НАТО, піднесення патріотичних настроїв і відмова від радянських культурних кодів – усе це є безпосереднім відображенням нової якості національної самосвідомості, що формується в умовах спільного досвіду боротьби.

Аналіз символічного виміру діяльності ЗСУ показав, що військова символіка – назви бригад, шеврони, уніформа, знаки розрізнення – є не просто елементами відомчої атрибутики, а потужним інструментом формування та трансляції національної ідентичності. Присвоєння бригадам почесних найменувань на честь козацьких отаманів, князів і видатних діячів минулого є свідченням цілеспрямованого відновлення зв'язку між сучасним українським військом і багатовіковою традицією збройного спротиву та державотворення.

Водночас відмова від радянської військової естетики та цілеспрямована розбудова власної мілітарної традиції, що розгорнулися після 2014 року і набрали нової сили після 2022-го, стали не лише внутрішньою реформою збройних сил, а й виразним цивілізаційним сигналом – остаточного розриву з пострадянською спадщиною та утвердження України як самостійного суб'єкта європейського культурного і безпекового простору.

ВИСНОВКИ

В умовах Війни за Незалежність України національна ідентичність набуває особливого значення, виконуючи цілу низку взаємопов'язаних суспільних функцій, що забезпечують здатність нації до організованого спротиву та виживання.

1. Консолідаційна функція. Зіткнення з зовнішньою загрозою перетворює національну ідентичність на найпотужніший об'єднавчий чинник суспільного життя. Вона долає внутрішні відмінності (регіональні, соціальні, етнічні) і спрямовує енергію різних груп населення в єдине русло спільної боротьби за збереження держави та її незалежності.

2. Захисна функція. Усвідомлення власної причетності до національної спільноти та її боротьби за свободу є потужним джерелом моральної та психологічної витривалості. Саме національна ідентичність дає людині внутрішню опору в умовах бойових дій, втрат і тривалого суспільного напруження, формуючи здатність не зламатися під тиском обставин.

3. Орієнтаційна функція. У момент кризи, коли звичні соціальні орієнтири розмиваються, національна ідентичність виступає системою ціннісних координат. Вона допомагає людині відповісти на питання про власну роль у суспільстві, визначити, за які ідеали варто боротися, і обрати лінію поведінки, що спирається на патріотизм, громадянську відповідальність і відданість державі.

4. Легітимаційна функція. Національна ідентичність забезпечує ідеологічне підґрунтя для обстоювання права народу на самозахист і суверенітет, як у внутрішньому вимірі, так і на міжнародній арені. Вона надає моральної та політичної легітимності діям державних інституцій і збройному спротиву агресії, перетворюючи боротьбу на справедливу й визнану світовим співтовариством.

5. Ідентифікаційна функція. Через відчуття належності до нації людина отримує стійку точку опори у власному самовизначенні. Це відчуття спільності долі та спільної ідентичності зміцнює міжособистісну довіру, згуртовує суспільство і створює підґрунтя для ефективної взаємодії навіть у найскрутніших обставинах.

6. Мотиваційна функція. Глибоке ототожнення себе з нацією та її долею є потужним імпульсом до дії. Національна ідентичність живить патріотичну мотивацію, спонукаючи громадян добровільно ставати до лав збройних сил, долучатися до волонтерських ініціатив і брати активну участь у суспільному житті заради спільної перемоги.

7. Інтеграційна функція. Збройний конфлікт нерідко стає каталізатором подолання довготривалих внутрішніх розколів. Національна ідентичність об'єднує представників різних регіонів, соціальних верств і культурних груп у єдину спільноту, де відмінності відходять на другий план перед спільними цілями та цінностями.

8. Рекреаційна функція. Звернення до героїчного минулого, культурних символів і пам'яті про перемоги народу допомагає суспільству відновлювати сили в умовах тривалого емоційного виснаження. Національна ідентичність нагадує про власну гідність і здатність до спротиву, підтримуючи суспільний дух навіть у найважчі часи.

Отже, в таких умовах національна ідентичність постає не пасивною культурною характеристикою, а живим і дієвим ресурсом суспільної мобілізації, морального спротиву та державної консолідації. Для України, яка веде Війну за Незалежність, вона є одночасно і зброєю, і щитом – фундаментом, на якому вибудовується не лише воєнний спротив агресору, а й новий образ нації, здатної відстояти своє право на існування та гідне місце в європейській цивілізації.

Історичний розвиток українського військового однострою наочно демонструє глибокий взаємозв'язок між матеріальними характеристиками військового вбрання та ідеологічними, культурними й політичними смислами, які супроводжували його в різні епохи. Військовий однострій в Україні ніколи не виконував тільки функціональну роль – він послідовно слугував символічним кодом, що відображав стан державності, характер політичних перетворень і рівень національної самосвідомості суспільства. Простеження еволюції уніформи, від козацьких формувань і стрілецьких підрозділів початку ХХ століття до сучасних Збройних Сил України, дозволяє виявити сталі елементи та переломні моменти, які формували унікальний візуальний та ідеологічний образ українського воїна. В періоди боротьби за державність однострій ставав безпосереднім виразником національної ідеї: козацький жупан і шапка символізували автономію та військову демократію Гетьманщини; мазепинка й уніформи УНР та УГА уособлювали модерну українську армію; символіка УПА набула значення естетики спротиву тоталітарному режиму.

Політичні трансформації безпосередньо позначалися на візуальному образі українського солдата. Відмова від радянських стандартів після 1991 року, і особливо після 2014-го, відкрила шлях до системного переосмислення зовнішнього вигляду військових: уніформа ЗСУ набула поєднання функціональності, тактичності та символічної виразності, що спирається як на сучасні військові стандарти, так і на історичну тяглість. Повернення мазепинки, використання тризуба, розробка нових знаків розрізнення – усе це засвідчує прагнення України до самобутньої мілітарної традиції, органічно вписаної в контекст національної ідентичності.

У сучасному суспільстві військовий однострій перетворився на центральний елемент формування національної свідомості, уособлюючи ідеї свободи, мужності та спротиву агресії. Після початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році

цей символізм набув безпрецедентної сили: український однострій став маркером не лише професійності та бойової готовності, а й ширшого цивілізаційного вибору – боротьби за демократичні цінності та право української нації на існування. Впізнаваний у всьому світі, він формує позитивний міжнародний образ держави, демонструючи її здатність відстоювати незалежність і бути повноцінним суб'єктом глобальної безпеки.

Таким чином, український військовий однострій трансформувався з практичного елементу забезпечення війська у потужний носій політичного символізму, що відображає шлях України від боротьби за незалежність до утвердження себе як європейської та самобутньої держави. В умовах сучасної війни він став не лише зовнішньою формою, а й знаком єдності, стійкості та гідності українського народу та живим свідченням того, що збереження національної ідентичності відбувається в тому числі через символічний простір Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 14 окрема механізована бригада імені князя Романа Великого - народжена та загартована в боях! URL: <https://14ombr.mil.gov.ua/> (дата звернення 17.11.2025).
2. 24 окрема механізована бригада імені короля Данила. URL: <https://www.24ombr.army/> (дата звернення 17.11.2025).
3. 72 окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжців. URL: <https://www.72ombr.army/> (дата звернення 17.11.2025).
4. 92 окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка. URL: <https://92oshbr.lobbyx.army/> (дата звернення 17.11.2025).
5. 93 окрема механізована бригада «Холодний Яр». URL: <https://www.93ombr.army/> (дата звернення 17.11.2025).
6. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
7. Вінков В. Безпекові аспекти розвитку ідентичності в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2022. №12(26). С. 138–150.
8. Головаха Є. Національна ідентичність – це ключове питання для суспільства. URL: <http://www.golos.com.ua/article/350002> (дата звернення 17.11.2025).
9. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №10. С. 26–30. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/2> (дата звернення: 18.11.2025).
10. Демиденко О. Національна ідентичність: лінгвосеміотичний аспект. *Мова і суспільство*. 2015. Випуск 6. С. 70–76.
11. Замрозович С. Р. Особливості формування національно-культурної особистості. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Київ: НДІУ, 2023. С.100-102.

12.Карпов В.В. Еволюція української фалеристики в умовах війни Російської Федерації проти України. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. № 4(46). С. 118-133.

13.Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси". НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: 1996. 41 с.

14.Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія, політологія*. 2023. Вип. 35-36. С.78-89.

15.Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Політикус: Науковий журнал*. 2021. №1. С. 40–46.

16.Климончук В. Національна ідентичність за умов глобалізації: дилеми та перспективи сучасної України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020 №33. С. 108–114.

17.Кобець Ю. Політична система України в умовах воєнного стану: проблеми ефективності. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Політологія»*. 2024. Том 1. №16. С. 27-33.

18.Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: моногр. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

19.Королівські піхотинці, які боронять Україну: історія та подвиги 24-ї бригади ім. короля Данила. URL: <https://zahid.espreso.tv/korolivski-pikhotintsi-yaki-boronyat-ukrainuistoriya-ta-podvigi-24-i-brigadi-im-korolya-danila>

20.Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. URL: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhливо_govoriti_pro.html

21.Кривицька О. В. Спільна ідентичність в умовах дезінтеграції українського суспільства: особливості і шляхи формування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. №3–4. С.24–141.

22.Кубко В. Національна ідентичність у протистоянні викликам війни та глобалізації. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 57. С.98-105.

23.Ляпіна Л.А. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико-методологічних підходів. *Політичні науки: Збірник наукових праць*. К., 2004. Вип. 20. С. 78-81.

24.Мандрагеля В. А. Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. К.: Видавництво ЄУ, 2003. 570 с

25.Марутян Р. Національна ідентичність українського суспільства як ціннісна основа системи всеохоплюючої оборони. *Треті Гальчинські читання*. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (30.10.2025 р., м. Київ). URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2025-12/tezi-gch-3-verstka_gotove-01_84.pdf (дата звернення 17.11.2025).

26.Мельник Л.М., Грек І.М. Трансформація цінностей під час російсько-української війни. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8608/1/Transformatsiia.pdf> (дата звернення 17.11.2025).

27.Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №17. С.104-107.

28.Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918. К.: Темпора, 2008. 88 с.

29.Монолатій І. Зоосад революції. Західноукраїнська державність 19181923 років і теорії випадковостей ХХ – початку ХХІ сторіч. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. 352 с.

30.Монолатій І. Між «реліктовим» і «етнічним» регіоном: західноукраїнські ідентичності в етнополітичній ретроспективі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. Випуск 17. С. 155-170.

31.Монолатій І. «Чорні лебеді» Української революції: (не)ймовірні випадки західноукраїнської державності. *Український історичний журнал*. 2020. №6 (555). С. 120–138.

32.Нагорна Л. Категорія "національна ідентичність" в сучасній етнополітології. *Наукові записки: Збірник*. К.: ІНіЕНД. 2012. Вип. 5. С. 3–11.

33.Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С. 14–30.

34.Народжена та загартована в боях 14-та окрема механізована бригада тепер має почесне найменування імені князя Романа Великого. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/10/15/narodzhena-ta-zagartovana-v-boyah14-ta-okrema-mehanizovana-brygada-teper-maye-pochesnenajmenuvannya-imeni-knyazya-romana-velykogo/> (дата звернення 17.11.2025).

35.Олійник М. Внесок Гая Марія у професіоналізація римського війська. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2016. №38. С.191-218.

36.Пелагеша Н. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації. К.: НІСД, 2008. 288 с.

37.Резнік О. Ставлення українців до влади під час повномасштабної війни. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-vladi-pid-chas-povnomasshtabnoiviyni> (дата звернення 17.11.2025).

38.Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 363 с.

39.Сапелкін Ю.В. Вплив війни на формування української національної ідентичності. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2024. №40. С.387-390.

40.Свідлов Ю. Роль армії у формуванні нової національної ідентичності в Україні (методологічні тези). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України*. 2015. №4 (78). С.349-361.

41.Сміт Е. Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с.

42.Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: моногр. К.: НІСД, 2011. 336 с.

43.Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti>

44.Судин Д. Ю. Типи української національної ідентичності: апробація теоретичного концепту. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1045. С.41-47.

45.Судин Д. Національна ідентичність з функціоналістської перспективи: сутність та основні типи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 993. Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. Вип. 29. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 12–16.

46.Судин Д. Феномен нації з перспективи функціонального підходу в соціології. *Український соціологічний журнал*. 2011. № 1–2. С. 9–13.

47.Сурченко О. Нова власна надрукована емблематика бригад Сухопутних військ Збройних Сил України, що мають почесні найменування на честь козацьких гетьманів та кошових отаманів. *INSULA*. 2022. №4. URL: <https://insula.in.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%A1%D1%83%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-2.pdf> (дата звернення 17.11.2025).

48.Таємниці шевронів. Що розповідають про військових їхні нарукавні знаки. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/06/21/7407754>

49.Требін М. Армія та суспільство: осмислення взаємодії. *Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2017. №2 (33). С.138-162.

50.Чернуха В. П. Національна ідентичність як індикатор сформованої особистості. Національна ідентичність як проблема науки й освіти. Київ: ІОД НАПН України, 2020. С. 307–312.

51.Федорчук О., Ковальов О. Національна ідентичність як генетична матриця українського народу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2022. №2 (29). С.42-48.

52.Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с

53.Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Тетяна Сахно. 5-е вид. Київ: Наш формат, 2024. 192 с.

54.Як війна змінює українське суспільство. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainskesuspilstvo.html>

55.Balibar E., Wallerstein I. Race, nation, classe: Les identités ambiguës. Paris: La Découverte, 1997. 288 p. URL:

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi32/0026741.pdf> (дата звернення 17.11.2025).

56. Delbrück H. History of the art of war: within the framework of political history. Westport, Conn.; London: Greenwood, 1985. 512 p. URL: <https://archive.org/details/historyofartofwa00delb> (дата звернення 17.11.2025).

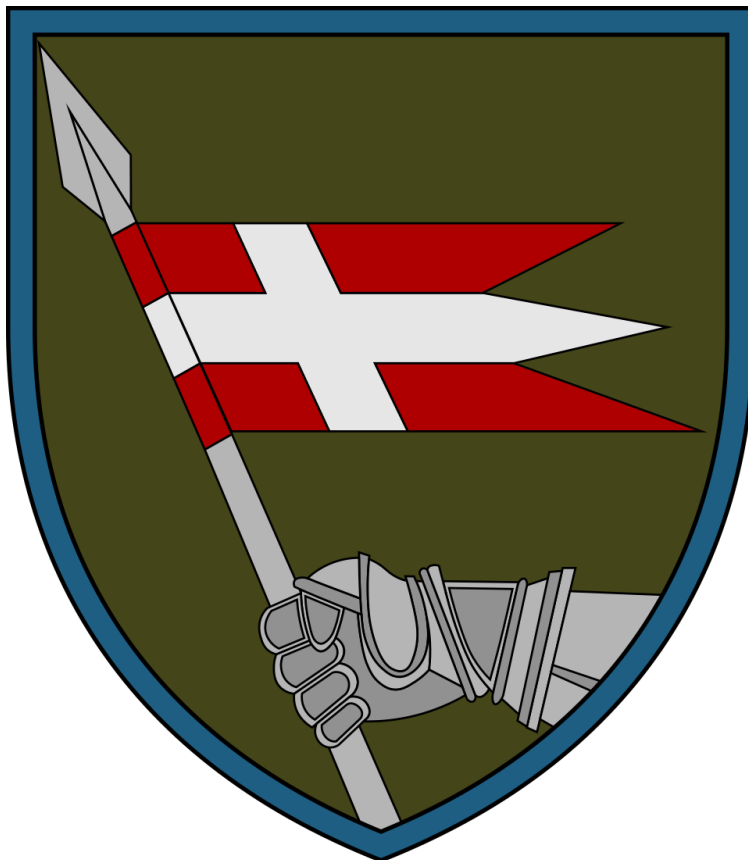
57. Hardt M., Negri A. Empire. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2000. 400 p. URL: https://monoskop.org/images/9/95/Hardt_Michael_Negri_Antonio_Empire.pdf (дата звернення 17.11.2025).

58. Wallerstein I. The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. 294 p. URL: <https://archive.org/details/endofworldaswekn0000wall> (дата звернення 17.11.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

14-та окрема механізована бригада імені князя Романа Великого

Джерело: [1]

Додаток Б

24-та окрема механізована бригада імені короля Данила

Джерело: [2]

Додаток В

92-га окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка

Джерело: [4]

Додаток Г

72 окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжців

Додаток: [3]

93-тя окрема механізована бригада «Холодний Яр»

Джерело: [5]